

MASSA COMMUNICATIE

V/5

1977

Inhoud nr. 5, jaargang 5, 1977

Dr. P. van Hauwermeiren

De ontwikkeling van Nederlandse leesbaarheidsformules (pag. 161)

Drs. R. Smits

Over eenzijdige berichtgeving (pag. 182)

Onderzoeksverslag

De Ford-Carter televisiedebatten (pag. 189)

Kroniek (pag. 194)

Kinderen en TV in Zweden

Ingekomen publikaties (pag. 197)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

onder redactie van:

dr. E. Diemer (Amsterdam), prof. dr. G. Fauconnier (Leuven),
drs. P. M. Hendriksen (Hilversum)*, dr. H. van den Heuvel (Voorburg),
prof. dr. P. Kluyskens (Gent), prof. dr. G. van Parys (Gent)*,
drs. H. J. Smets (Nijmegen)*, dr. J. G. Stappers (Nijmegen)*,
drs. F. Wermer (Utrecht), drs. C. J. van Woerkum (Wageningen).

* leden werkkredactie

sekretariaat:

drs. H. J. Smets,
postbus 258 Nijmegen, tel. 080 - 512372

administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 Tilburg, tel. 013-423036, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te
richten aan dit adres

abonnementen:

gewoon abonnement : f 36,50 (Bfrs. 515)
buitenland : f 51,—
studentenabonnement : f 22,50 (Bfrs. 315)
los nummer : f 7,50 (Bfrs. 110)

advertenties:

Over advertenties neme men contact op met het sekretariaat
prijzen: 1/1 pag.: f 300,—; 1/2 pag. f 160,—; 1/4 pag. f 90,—
korting bij herhaalde plaatsing

DE ONTWIKKELING VAN NEDERLANDSE LEESBAARHEIDSFORMULES

INLEIDING

Nederlandse leesbaarheidsformules zijn formules waarmee men de begrijpbaarheid¹⁾ van Nederlandse teksten kan voorspellen. Dit artikel is in eerste instantie een kritische bespreking van de bestaande formules. Vastgesteld wordt dat zij een aantal onvolkomenheden vertonen, die de leesbaarheidspredictie aanvechtbaar maken. De bestaande Nederlandse formules zijn zeker niet de beste die bij de huidige stand van het leesbaarheidsonderzoek konden worden ontwikkeld. Dit artikel bevat daarom ook een aantal voorstellen strekkende tot de ontwikkeling van formules die in verschillende opzichten een betere leesbaarheidspredictie moeten opleveren.

Hoe een leesbaarheidsformule tot stand komt heb ik uitvoerig, zij het met voorbijgaan van de statistische finesses, beschreven in *Het leesbaarheidsonderzoek* [21]. Deswege volsta ik er hier mee alleen de belangrijkste stappen aan te geven.

1. Men neemt eerst een aantal proefpersonen een leestest af over een aantal tekstfragmenten.
2. Men analyseert de tekstfragmenten wat de lexicale en syntactische eigenschappen ('linguïstische variabelen') betreft, waarvan men vermoedt dat ze met de leesbaarheid in verband staan.
3. Men correleert daarna enerzijds de gemiddelde leestestuitslagen en de waarden die de linguïstische variabelen in de tekstfragmenten aannemen en anderzijds de waarden van de linguïstische variabelen onderling.
4. In een wiskundige vergelijking waarin de leesbaarheid de afhankelijke veranderlijke is, combineert men tenslotte als onafhankelijk veranderlijken een aantal linguïstische variabelen die een hoge correlatie met de leesbaarheid vertonen en een lage met elkaar.

De proefpersonen en de tekstfragmenten worden zo gekozen dat ze representatief zijn voor respectievelijk lezers met een bepaalde leesvaardigheid en teksten die met een bepaald doel voor een bepaald lezerspubliek geschreven zijn en dus in de regel met een overeenkomstig doel door dat publiek (de doelgroep) gelezen worden. De proefpersonen zijn bv. eerstejaarsstudenten, de tekstfragmenten passages uit populariserend-wetenschappelijke werken over psychologie. De keuze van de proefpersonen en de tekstfragmenten bepaalt van wat voor teksten en voor wat voor lezers de formule de leesbaarheid zal kunnen voorspellen. In de mate waarin de proefpersonen en de tekstfragmenten homogene steekproeven vormen, is de formule 'gespecialiseerd' te noemen.

Aangenomen wordt dat we met de leestest het tekstbegrip van de proefpersonen meten. Over de relatie van het tekstbegrip met de leesvaardigheid van de

proefpersonen enerzijds en met de leesbaarheid van de tekstfragmenten anderzijds is nog maar weinig bekend. Van de kant van de lezer wordt het tekstbegrip zeker meebepaald door de voorkennis die hij van het in de tekst behandelde onderwerp heeft en door zijn belangstelling ervoor. Niet zonder belang zijn bovendien de omstandigheden waarin het lezen plaatsheeft: de lezer zal bv. minder goed presteren als hij vermoeid is of zich in een rumoerige omgeving bevindt. Van de kant van de tekst wordt het tekstbegrip niet uitsluitend bepaald door een aantal lexicale en syntactische eigenschappen. Van belang is o.m. ook of de tekst op een logisch of psychologisch verantwoorde manier is opgebouwd. De leesbaarheidspredictie kan met deze en dergelijke factoren echter geen rekening houden zolang men de proefpersonen bij het ontwikkelen van een formule een leestest afneemt over even lange en op willekeurige plaatsen in de teksten gekozen fragmenten. Van de linguïstische variabelen die wel in formules opgenomen kunnen worden, weet men bovendien niet hoe direct zij met de leestestuitslag in verband staan. Daardoor kunnen leesbaarheidsformules niet als schrijfadviezen gelden. Goed leesbare teksten zijn *in het algemeen* van slecht leesbare onderscheiden o.m. door een kleinere gemiddelde woord- en zinslengte. Men mag daaruit echter niet besluiten dat een tekst leesbaarder *wordt* naarmate men meer korte woorden en zinnen schrijft: de korthed van de woorden en de zinnen is immers niet een noodzakelijke en voldoende voorwaarde voor de leesbaarheid van een tekst.

NEDERLANDSE 'VERTALINGEN' VAN DE READING EASE-FORMULE

De toepasbaarheid van een leesbaarheidsformule is beperkt tot één taal; de taal van de teksten waarvan men uitgegaan is bij het ontwikkelen van de formule. Een Nederlandse leesbaarheidsformule is dus een formule waaraan Nederlandse teksten ten grondslag liggen. Bij ontstentenis van zo'n formule heeft men de leesbaarheid van Nederlandse teksten lange tijd bepaald met 'vertaalde' formules. Met 'vertaalde formules' bedoel ik de aanpassing van een formule die voor een andere taal ontworpen is, aan het karakter van het Nederlands. Wij beschikken voor het Nederlands over twee aanpassingen van eenzelfde Engelse formule, met name de *Reading Ease-formule* (R. E.-formule) van R. Flesch [8]. De eerste aanpassing dateert van 1960 en is van de hand van W. H. Douma [7]; de tweede, die van R. H. M. Brouwer [1], volgde in 1963.

DE VROEGSTE "VERTALINGEN"

In de R.E.-formule van R. Flesch zijn de onafhankelijk veranderlijken woord- en zinslengte. De meest voor de hand liggende manier van transponeren is daarom die waarbij een vergelijking van de Engelse en de Nederlandse woord- en zinslengte als uitgangspunt dient. Douma heeft in 1960 geprobeerd de R.E.-formule op die wijze voor het Nederlands bruikbaar te maken. Om de Nederlandse en Engelse woord- en zinslengte met elkaar te vergelijken, bediende hij zich van een vijftal in het Engels gestelde en in het Nederlands vertaalde tekstpassages uit leesmateriaal dat naar zijn oordeel van verschil-

lende moeilijkheid was. Hij kwam tot het besluit dat zich op alle moeilijkheidsniveaus een grotere woord- en zinslengte van het Nederlands manifesteert. Hij stelt dat de toename voor beide elementen 10% bedraagt. Dit is niets meer dan een ruwe schatting, die aan de hoge kant ligt, als we tenminste aan de vergelijking enige waarde kunnen hechten, wat wij ten zeerste betwijfelen.

Het gaat ons niet zozeer om de tekortkomingen die de vergelijking van Douma vertoont (het aantal teksten is te klein en de Nederlandse teksten zijn alle vertalingen), maar over de onmogelijkheid van een dergelijke vergelijking. Wie de gemiddelde woordlengte van Engelse teksten in lettergrepen uitdrukt, gebruikt als maatstaf de Engelse lettergreep; de maatstaf waarmee de woordlengte van de Nederlandse teksten gemeten wordt, is de Nederlandse lettergreep. Voor de meting van de zinslengte in woorden geldt mutatis mutandis hetzelfde als voor de meting van de woordlengte in lettergrepen. Doch ook als dit probleem er niet was, zou de werkwijze van Douma nog erg aanvechtbaar zijn: hij bewijst niet dat de vertalingen in het Nederlands even leesbaar zijn als de corresponderende Engelse teksten. Bij het bewerken van de R.E.-formule tot een equivalente formule voor het Nederlands is de vergelijking van de Engelse en Nederlandse woord- en zinslengte eerst dan een mogelijk uitgangspunt, als we bewezen hebben dat voor beide talen de woord- en zinslengte in dezelfde mate moeten worden gewaardeerd. Bij Douma blijft het bij een vooropstelling.

Heel anders was het uitgangspunt van R. H. M. Brouwer. Hij verving de vergelijking van Engelse en Nederlandse tekstpassages door de indeling van de Nederlandse lectuur die E. H. de Waal [6] bij zijn onderzoek naar *"Het lezen uit winkelbibliotheken in Amsterdam"* gebruikt had. Aan die indeling werden twee wijzigingen aangebracht: de categorie "jeugdlectuur" werd onderverdeeld volgens de Idil-methode ²⁾ en de categorie "rest" verving de auteur door "studieboeken". Aan de lerares opleiding leeszaalassistenten van de Sociale Academie te Sittard werd gevraagd een opgave te doen van enige schrijvers of schrijfsters per categorie die karakteristiek zijn te noemen. Alleen voor de studieboeken koos de auteur zelf twee schrijvers. Tenslotte bevatte het corpus dat als criterium zou fungeren per categorie of eventueel onderverdeling ervan één boek van twee karakteristieke schrijvers(sters).

De volgende categorieën en onderverdelingen werden onderscheiden:

- I. a. Kinderlectuur, leeftijd 6-7-8 jaar.
b. Kinderlectuur, leeftijd 9-10-11-12 jaar.
c. Kinderlectuur, leeftijd 13-14-15 jaar.
- II. Specifieke jeugdlectuur.
- III. a. Detectives
b. Cowboys
c. Damesromans
- IV. a. Reisverhalen
b. Historische romans
c. Streekromans
d. Populair-wetenschappelijke boeken
- V. Studieboeken.

Aan de kinderlectuur voor de leeftijd van 6 tot 8 jaar voegde de auteur nog een werk van Annie M. G. Schmidt toe, omdat deze jeugdschrijfster gemakkelijk schrijft. In het totaal bestond het corpus dus uit 25 boeken. Van die boeken onderzocht Brouwer wel de woord- en zinslengte maar niet de leesbaarheid. Het indexcijfer A dat hij met behulp van de gemiddelde zinslengte en het gemiddeld aantal lettergrepen per honderd woorden vindt, noemt hij het leesindexcijfer. Maar nergens vinden we het bewijs dat dit indexcijfer werkelijk iets zegt over de leesbaarheid. M.a.w. uit dit onderzoek wordt het ons niet duidelijk of de woord- en zinslengte de leesbaarheid van een Nederlandse tekst weerspiegelen. Nog minder wordt het ons duidelijk in hoever elk van de variabelen afzonderlijk de leesbaarheid weerspiegelen. De auteur heeft dan ook beslist evenveel waarde toe te kennen aan de totale variatie in zinslengte als aan de totale variatie in woordlengte.

Op grond van de gevonden gemiddelde woord- en zinslengte (1,33 t.e.m. 1,96 resp. 6 t.e.m. 27) zou de formule er eigenlijk als volgt hebben moeten uitzien:

$$\text{leesindex A} = 219,83 - 79,37 \text{ wl} - 2,38 \text{ zl}$$

$$\text{want } 100 = a + 1,33b + 6c,$$

$$0 = a + 1,96b + 27c,$$

$$50 = a + 1,33b + 27c \text{ of } 50 = a + 1,96b + 6c.$$

Daar uit het doormeten van incidentele teksten was gebleken dat er ook hogere c.q. lagere waarden voor de gemiddelde woord- en zinslengte voorkomen en om een handzame formule te creëren, heeft Brouwer de volgende laagste en hoogste gemiddelde woord- en zinslengte genomen:

$$\text{laagste gemiddelde woordlengte } 1,27 \text{ (i.p.v. } 1,33)$$

$$\text{hoogste gemiddelde woordlengte } 2,06 \text{ (i.p.v. } 1,96)$$

$$\text{laagste gemiddelde zinslengte } 5 \text{ (i.p.v. } 6)$$

$$\text{hoogste gemiddelde zinslengte } 30 \text{ (i.p.v. } 27)$$

We vergelijken tenslotte de R.E.-formule van Flesch en de aanpassingen ervan door Douma en Brouwer.

$$\text{Flesch: R.E.} = 206,835 - 0,846 \times \text{woordlengte} - 1,015 \times \text{zinslengte}$$

$$\text{Douma: R.E.} = 206,835 - 0,77 \times \text{woordlengte} - 0,93 \times \text{zinslengte}$$

$$\text{Brouwer: R.E.} = 195 - \frac{2}{3} \times \text{woordlengte} - 2 \times \text{zinslengte}$$

We stellen vast dat Douma er zich toe beperkt heeft de parameters van Flesch met 11% te verlagen. Bij Brouwer is de verhouding tussen de wegingsfactoren van de elementen veranderd en wel zo dat de relatieve invloed van de woordlengte verkleind en die van de zinslengte vergroot is.

EEN LATERE ONTWIKKELING

Het relatieve belang van de woordlengte en de zinslengte wordt nog op een andere manier 'opgelost' door F. van der Werff [17]. Hij onderscheidt vier leesniveaus (zie tabel 1). Steunend op werk van Brouwer, maar toch nog vrij willekeurig, bepaalt hij voor elk niveau de maximale gemiddelde zinslengte en dito woordlengte. Tussen de gemiddelde zins- en woordlengte en het leesgemak bestaat volgens Van der Werff het volgende verband:

- als van een tekst de gemiddelde zinslengte en de gemiddelde woordlengte één niveau verschillen, komt het leesgemak overeen met de hoogste van beide;
- als de gemiddelde zinslengte en de gemiddelde woordlengte meer dan één niveau verschillen, ligt het niveau van leesgemak daar tussenin;
- als er twee niveaus liggen tussen de gemiddelde woordlengte en de gemiddelde zinslengte, moet men het hoogste tussenliggende niveau nemen.

Tabel 1: **Bepaling leesgemak Van der Werff**

Niveau	maximale gemiddelde zinslengte	maximale gemiddelde woordlengte	aangepaste lectuur
I. L.O.-opleiding (ook LTS en UTS)	10,0	1,48	cowboyboeken
II. MULO-opleiding (ook handelsavondschr.)	15,0	1,57	streek- en damesromans
III. M.S.-opleiding	22,0	1,72	populair wetenschappelijk
IV. Academische opleiding	26,0	1,96	wetenschappelijk

VOORLOPIGE KRITIEK

We moeten de aanpassingen van Douma, Brouwer en Van Der Werff van de hand wijzen omdat leesbaarheidspredictie die niet op leesbaarheidsmeting stoelt, geen enkele statistische waarde heeft. De psychometrische test, die Brouwer, Douma en Van der Werff meenden te kunnen omzeilen, is het enige mogelijke uitgangspunt voor wie een Nederlandse leesbaarheidsformule met een bevredigende betrouwbaarheid en validiteit wil opstellen: alleen op basis van leestestuitslagen of leesbaarheidsschattingen is het mogelijk tekstpassages op een bevredigende wijze naar hun moeilijkheid te rangschikken. Om die reden is ook de manier waarop R. H. M. Brouwer [2] leesindex B bepaalt, niet verdedigbaar. Deze index is een maat voor de leesbaarheid, benaderd vanuit de factor woordkeus. Hij wordt bepaald door het percentage woorden in een tekst die niet voorkomen in de woordfrequentielijst van A. de la Court e.a. [5], de zgn. 'outsiders'.

Brouwer heeft er m.i. verkeerd aan gedaan te steunen op de lijst van De la Court e.a.. Deze lijst is in 1937 verschenen en nu enigszins verouderd. Ook weerspiegelt hij te zeer het toenmalige woordgebruik in Nederlands-Indië: van de geanalyseerde teksten had éénviufde betrekking op het Indische milieu, zodat woorden als *inlander*, *sloep* en *resident* wél genoemd worden, maar bv. *kers*, *peer*, *pruim* en *maaien* niet. Tenslotte wil de lijst niet een beeld geven van het woordgebruik in geschreven Nederlands alleen: via een groot aantal ge-

schreven dialogen hebben de auteurs hem ook representatief willen maken voor de gesproken taal.

Dat hij de lijst van De la Court e.a. gebruikt moet Brouwer overigens niet te zwaar aangerekend worden: tot de publikatie van *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands* onder redactie van P.C. Uit den Boogaart [14] hadden we nu eenmaal niets beters. Erger is dat Brouwer op een ontoelaatbare wijze de niet in de lijst voorkomende woorden omzet in 'gewogen' outsiders. Hij stelt het voor alsof een outsider de tweede maal dat hij in de tekst voorkomt, voor de lezers nog slechts half zo moeilijk is als de eerste keer, de derde keer nog half zo moeilijk als de tweede keer enz. De vijfde en volgende keren zou de outsider voor de lezers geen moeilijkheden meer opleveren. Het is duidelijk dat dit een onbewezen stelling is en dat de wegingsfactoren 1,000, 1,500, 1,750 en 1,875 voor outsiders met resp. frequentie 1, 2, 3 en 4 of meer, arbitrair gekozen zijn. De formule $Y = 8x + 108$ (waarin y = leesindexcijfer B en x = percentage gewogen outsiders) schijnt wel nauwkeurig te zijn, maar is het meer dan waarschijnlijk niet.

In 1974 heeft Brouwer [3] leesindex A en leesindex B met elkaar vergeleken. Hij stelde een formule samen waarin de twee indexen even zwaar vertegenwoordigd zijn. Die formule luidt:

$$\text{leesindex AB} = 155,5 - \frac{1}{3} \text{ woordlengte} - \text{zinslengte} - 4 \text{ gewogen outsiders.}$$

De rangcorrelatie tussen leesindex AB en leesindex A bedraagt $r = 0.854$. Die tussen leesindex AB en leesindex B is nog hoger: $r = 0.965$. De berekening van leesindex B is echter een zo tijdrovende en ingewikkelde aangelegenheid dat Brouwer adviseert om de leesbaarheid van een tekst te bepalen met behulp van de leesindex A-formule. Op grond van de hoge correlatie ($r = -0.99$) tussen de gemiddelde woordlengte en het percentage één- plus tweelettergrepige woorden stelt hij een vereenvoudigde leesindex A voor, nl.

$$\text{leesindex A} = 2x - 79 - 2z.$$

waarin x = percentage één- plus tweelettergrepige woorden. Het is duidelijk dat onze bezwaren tegen de oorspronkelijke leesindex A ook de vereenvoudigde versie gelden.

INTERPRETATIESCHALEN

Douma en Brouwer hebben bij hun 'vertaling' van de Reading Ease-formule ook een interpretatieschaal opgesteld, zodat het mogelijk is met de formules naast de relatieve ook de absolute leesbaarheid te voorspellen. Douma heeft de interpretatieschaal van Flesch lichtjes gewijzigd overgenomen (zie tabel 2). Tot de categorie 'moeilijk' behoren volgens Douma de geschriften met een RE-score van 30–45 (bij Flesch 30–50); 'tamelijk moeilijk' zijn bij Douma geschriften met RE-score 45–60 (bij Flesch 50–60). Bij zijn aanpassingswerk is Douma op indrukken afgegaan. Brouwer [4] heeft aangetoond dat wetenschappelijke publikaties volgens deze schaal terecht komen op H.B.S.-niveau (30–45; moeilijk) of zelfs op MULO-niveau (tamelijk moeilijk; 45–60). Brouwers omschrijvingen van de leesmoeilijkheid (zie tabel 3) zijn overigens al even arbitrair als die

Tabel 2: **Interpretatieschaal Douma**

RE-score	Waardering	Genoten onderwijs
0-30	zeer moeilijk	Universiteit
30-45	moeilijk	H.B.S.
45-60	tamelijk moeilijk	MULO
60-70	standaard	7e klas of V.G.L.O.
70-80	tamelijk gemakkelijk	6e/7e klas L.S.
80-90	gemakkelijk	5e klas L.S.
90-100	zeer gemakkelijk	4e klas L.S.

van Douma. De verwijzing naar karakteristieke lectuurgenres is echter aanvaardbaarder dan de verwijzing naar corresponderende opleidingsniveaus. Deze laatste veronderstelt immers een inzicht in de leesvaardigheid dat we nog niet hebben.

Tabel 3: **Moelijkheidsnormen leesindex A, B en AB van Brouwer**

Index	Omschrijving	Lectuurgenre
100-76	gemakkelijk	kinderlectuur t.e.m. 12 jaar
80-56	standaard	kinderlectuur vanaf 13 jaar specifieke jeugdlectuur detectives, cowboy's, damesromans
60-36	tamelijk moeilijk	streekromans, reisverhalen
40-16	moeilijk	historische romans
20-0	zeer moeilijk	populair wetenschappelijk wetenschappelijke lectuur

Brouwer [4] oordeelt terecht dat het niet zonder meer mogelijk is, zijn lectuurindeling in opleidingsniveaus om te zetten. De niveaubepaling bij Van der Werff (zie tabel 1) steunt dan ook op niets anders dan een indruk.

Brouwer onderscheidt vijf categorieën. De eerste, kinderlectuur tot en met twaalf jaar, neemt Van der Werff niet over. Brouwer zelf [4] vindt de aanduiding te grof voor gebruik in de basisschool. Daarom stelt hij voor het voortgezet leesonderwijs een fijnere indeling van de leesmoeilijkheid voor. Ze is gebaseerd op de gemiddelde woord- en zinslengte van 75 boekjes, bestemd voor de klassen 2 tot en met 6. Uitgaande van deze gegevens bepaalt Brouwer normen voor de leesbaarheid van basisschoolteksten (zie tabel 4). Behalve met de geschooldheid van de lezer, houden deze normen ook rekening met de leesvorm. We mogen echter niet uit het oog verliezen dat Brouwer, wat het tech-

nisch lezen betreft, niets anders doet dan de feitelijke toestand tot norm verheffen. Wat de andere leesvormen betreft, geeft zijn tabel niets anders weer dan zijn eigen voorkeur.

Tabel 4: Normen leesindex A voor de verschillende leesvormen

klas		Leesindex A				
aanvankelijk lezen	1				100	
voortgezet		technisch lezen	voordracht-lezen	belangstellend lezen	begrijpend lezen	studerend lezen
2	90-99	90-99	100-109	90-99	90-99	
3	80-89	80-89	90-99	80-89	80-89	
4	70-79	70-79	80-89	70-79	70-79	
5	70-79	70-79	70-79	60-69	60-69	
6	70-79	70-79	60-69	50-59	50-59	

EEN "GESPECIALISEERDE" FORMULE

Om de moeilijkheid van leestekens voor de leerlingen van de basisschool te bepalen, beschikken we ook over de 'gespecialiseerde' formule van C. Glimmerveen en S. Van der Werff [9]. Deze leesbaarheidsformule, zoals de vorige, een bewerking van de Reading Ease-formule van Flesch, luidt:

$$RE = -100 + \text{woordlengte} + 2 \text{ zinslengte}$$

In zijn artikel 'Leesbaarheidsformules voor de Nederlandse taal' heeft Brouwer [4] deze formule kritisch doorgelicht en ondeugdelijk bevonden. Hij noemt het criterium op basis waarvan de wegingsfactoren gekozen zijn 'dubieus' en vindt de afwijkingmarge te groot. Het criterium is niet dubieus, maar onbestaande: de formule steunt niet op onderzoeksresultaten. Wel heeft Glimmerveen zijn formule achteraf gevalideerd. Hij zegt daarover zelf: "Op 145 leesboekjes die op grond van ervaringen in de praktijk al van het juiste niveaucijfer waren voorzien, werd de bovenstaande berekening toegepast. Daarbij bleek dat zij klopte voor 52% van het aantal boekjes. 43% gaf een verschil van 10 punten naar de lage of naar de hoge kant - hetgeen natuurlijk voor de praktijk een te verwaarlozen verschil is - terwijl slechts 5% van het aantal boekjes meer dan 10 punten in moeilijkheidsgraad verschilden". De formule heet de teksten voor de basisschool te situeren op een schaal van 0 (gemakkelijk) tot 100 (moeilijk). Uit een onderzoek van Brouwer, dat betrekking had op 75 boekjes bleek echter dat de score van klas 2 tot en met 6 slechts 23 punten stijgt. Aangezien de afwijkingmarge 20 punten bedraagt, bestrijkt ze dus in feite het hele gebied van de moeilijkheidsgraden (klas 2 tot en met 6).

In het genoemde artikel spreekt Brouwer voorts de mening uit dat de formule dient afgewezen te worden omdat Glimmerveen stelt dat zijn moeilijkheidsbepaling van een tekst rechtstreeks correspondeert met de scores op de 'Een-minuut-tekst' van Brus, een schoolvorderingentest voor de technische leesvaardigheid, bestemd voor het tweede tot en met het zesde leerjaar van het basisonderwijs³⁾. Principieel kunnen de uitslagen van de Een-minuut-test van Brus in elk leerjaar variëren van 0 tot 116. De betekenis van een ruwe score vindt men via normtabellen. De ruwe score van Brus is dus een dynamisch gegeven - de interpretatie van een zelfde ruwe score verschilt naargelang van het leerjaar -, terwijl een leesbaarheidsscore een statisch gegeven is. Volgens Brouwer 'is de rechtstreekse koppeling van een leesbaarheidsscore aan ruwe scores in de zin van Brus' Een-minuut-test een *fundamentele* misgreep' (t.a.p., p. 496).

VALIDATIEPROBLEMEN

Naar de validiteit van de aanpassingen van de RE-formule is nauwelijks enig onderzoek gedaan. Douma zelf [17] paste zijn bewerking van de Reading Ease-formule toe op het hoofdartikel en een technisch artikel van zeven landbouwbladen. Op dezelfde passages waarvan hij de RE-score berekende, paste hij ook de cloze procedure toe: vier groepen proefpersonen, elke groep met eigen opleiding, ervaring en status, moesten in de passages elk achtste woord invullen. De R.E.-scores en de gemiddelde cloze-scores correleerden eerder laag, wat hij wijtte aan het mogelijke samenvallen van de afstand tussen de weggelaten woorden in de clozetest en het schrijffritme.

In 1972 heeft ook Pieter Westra [24] de aanpassing door Douma vergeleken met de cloze procedure. Westra paste de aangepaste formule van Flesch toe op een aantal steekproeven uit 15 periodieken van aktiegroepen. Van elk blad zocht hij drie passages uit waarvan de RE-score erg dicht bij de score voor het blad als geheel lag. Met behulp van de aldus verkregen 45 passages stelde hij drie clozetests samen die elk 15 passages van een verschillend blad bevatten. Hij maakte driemaal een rangorde van de 15 testpassages volgens hun RE-score. In alle drie de rangordes kregen de testpassages uit hetzelfde tijdschrift natuurlijk hetzelfde rangnummer. Westra paste daarna op de drie series van 15 testpassages de cloze procedure toe en maakte op grond van die scores weer drie rangordes. Geen van die drie rangordes kwam overeen met de rangorde die de passages volgens de RE-score hadden. Westra concludeert daaruit dat de aangepaste RE-formule en de cloze procedure iets verschillends meten. De drie rangordes op basis van de clozescores verschillen ook onderling: drie testpassages uit hetzelfde blad en met dezelfde RE-score krijgen dus een verschillend rangnummer. Westra meent daaruit te mogen besluiten dat de cloze procedure wel testpassages volgens hun leesbaarheid rangordent, maar dan zonder iets te zeggen over de leesbaarheid van de tekst waaruit die passages zijn gelicht. Hij verliest echter uit het oog dat hij tot dat besluit komt, omdat hij de RE-score als vaste norm van de leesbaarheid beschouwt. Passages met dezelfde RE-scores hebben niet dezelfde clozescore, maar omgekeerd zullen passages met dezelfde clozescore ook wel verschillende RE-scores hebben!

OORSPRONKELIJKE NEDERLANDSE FORMULES

DE VOORBEREIDENDE FASE

Nederlandse leesbaarheidsformules werden eerst in de jaren zeventig ontwikkeld. In wat men zou kunnen noemen "de voorbereidende fase" werd de methodologie van de leesbaarheidsmeting en -predictie grondiger bestudeerd. Getuige daarvan P. van Caldenborgh en F. Zondervan [15], *Leesbaarheid, deel 1. Een methodologische verkenning*, later bewerkt tot een tijdschriftartikel met de titel *Leesbaarheidsformules, constructie en betrouwbaarheid* [16]. De methodologische verkenning omvat een inleiding over de leesbaarheid als object-construct en als empirische variabele, een hoofdstukje over correlatie en regressie, twee hoofdstukjes over de constructie van leesbaarheidsformules - één over de kwalitatieve fase en één over de kwantitatieve fase - en tenslotte een hoofdstukje over de betrouwbaarheid van formules. P. van Caldenborgh en F. Zondervan, die niet over ijs van één nacht gaan, hebben ook in een vooronderzoek nagegaan welke problemen er zijn bij het construeren van leesbaarheidsformules met behulp van de multiple-regressiemethode en met de cloze procedure als criterium. Zij maken daarbij onderscheid tussen teksten met een hoge en teksten met een lage leesmoeilijkheid. Problemen met betrekking tot het gekozen criterium en de representativiteit van het steekproefmateriaal trachten ze niet op te lossen. Als criterium voor rangschikking van hun 25 tekstpassages naar moeilijkheid gebruiken zij het percentage goed ingevulde woorden door slechts één enkele proefpersoon. De linguïstische variabelen die de auteurs in het onderzoek betrokken hebben, zijn:

- gemiddelde zinslengte in woorden;
- percentage verschillende moeilijke woorden van meer dan drie lettergrepen (deze variabele voor moeilijke teksten alleen);
- percentage woorden van drie of minder letters (deze variabele voor makkelijke teksten alleen).

Moeilijke woorden zijn in dit onderzoek de meer dan drie lettergrepige woorden die niet voorkomen in de lijst van A. G. Sangers [12].

Het belangrijkste gedeelte van dit onderzoek is de toetsing van de veronderstellingen bij het mathematisch model voor de formules, nl. $Y = C + B_1X_1 + B_2X_2 + \dots + B_nX_n$. Deze vooronderstellingen waren de volgende drie:

- 1) De verklarende variabelen zijn lineair onafhankelijk, d.w.z. dat verandering van de ene variabele geen lineaire verandering van de andere veroorzaakt;
- 2) Iedere verklarende variabele hangt lineair samen met het criterium $Y = C + B_j X_j$;
- 3) Het criterium is een lineaire combinatie van de linguïstische variabelen: $Y = C + B_1X_1 + B_2X_2 + \dots + B_nX_n$.

Dit vooronderzoek leverde geen enkele meerfactorformule (formule met ten minste twee onafhankelijke variabelen) op die betrouwbaar bleek.

De eerste Nederlandse meerfactorformules werden ontwikkeld door P. van Hauwermeiren [18]. Ze kwamen tot stand in 1972. De begrijptest waarvan is uitgegaan, bestond erin dat 480 proefpersonen een pre-clozetest afgenomen werd over dertig romanfragmenten van ten minste 200 woorden. Als criterium van de leesbaarheid van een tekst gold het gemiddelde van de clozetestuitslagen voor die tekst. Van achttien linguïstische variabelen werd berekend welke waarde ze in elk van de romanfragmenten aannamen. De gevonden waarden werden met elkaar en met het leesbaarheids criterium gecorreleerd. De regressieberekening leverde zes vergelijkingen op met $R > 0.60$ die significant zijn op het 10%-niveau. In één van die vergelijkingen bedraagt het aantal onafhankelijk veranderlijken slechts twee, in de overige drie.

De tweefactorformule luidt:

$$\text{Leesbaarheid} = 51,919 - 1.085 \text{ gemiddeld aantal substantieven per honderd woorden} + 1.136 \text{ gemiddeld aantal persoonsvormen per honderd woorden.}$$

Deze formule werd gevalideerd (kruisvalidatie met andere maar vergelijkbare proefpersonen en romanfragmenten, en validatie tegen een extern criterium). In 1974 onderzocht de auteur [19] ook de betrouwbaarheid van de steekproeftrekking.

Er zijn tegen deze eerste Nederlandse leesbaarheidsformules een aantal bezwaren te formuleren. De belangrijkste zijn wel de volgende drie:

1. De formules hebben weinig praktisch nut wegens het literaire karakter van de criteriumteksten;
2. De formules verklaren de variantie in de moeilijkheid van de testpassages voor slechts ca 40%;
3. De vooronderstelling dat de linguïstische variabelen tot het criterium van de leesbaarheid in lineaire relatie staan, werd niet getoetst. In 1974, dus toen de formule al ontwikkeld was, berekende de auteur [19] voor de tweefactorformule de minimumkwadraten, hetgeen geen overtuigend bewijs opleverde voor de vooropgestelde lineaire samenhang.

De bezwaren tegen de formules van 1972 gelden niet voor de formules die P. van Hauwermeiren [22] in 1975 ontwierp. Ze zijn bedoeld om er de leesbaarheid van informatieve teksten mee te bepalen. De criteriumteksten zijn zestien fragmenten van circa 200 woorden lang uit populariserend wetenschappelijke werken. Als criterium van de leesbaarheid van een tekst geldt het gemiddelde van de clozetestuitslagen van 120 proefpersonen. Van twintig linguïstische variabelen is berekend welke waarden ze in de teksten aanemen. In stapsgewijs tot stand gekomen multipale regressievergelijkingen is de leesbaarheid gelijkgesteld met een combinatie van twee, drie, vier en zes linguïstische variabelen. De formules luiden:

$$C\% = 62.862 - 0.418x_7 - 0.323x_9$$

$$C\% = 40.082 + 0.422x_2 - 0.391x_7 - 0.344x_9$$

$$C\% = 136.067 - 0.462x_1 + 1.535x_3 - 0.479x_7 - 0.364x_9$$

$$C\% = 258.767 - 1.125x_1 + 3.915x_3 - 0.778x_4 - 0.605x_9 - 1.331x_{13} + 1.717x_{17}$$

waarin $C\%$ = het clozepercentage; x_1 = lettergrepen per honderd woorden; x_2 = éénlettergrepige woorden per honderd woorden; x_3 = woorden met meer dan drie lettergrepen per honderd woorden; x_4 = woorden per zin; x_7 = lettergrepen per T-eenheid (een onafhankelijke zin of een hoofdzin met zijn bijzinnen), x_9 = woorden in de tangconstructies per honderd woorden. De multiple correlatiecoëfficiënten bedragen respectievelijk 0.836, 0.898, 0.942 en 0.963. Alle variabelen hebben een significantieniveau 0,05. De linguïstische variabelen zijn het voorwerp geweest van een factoranalyse. In de laatste twee formules komen twee variabelen voor, nl. x_1 en x_3 die .87 intercorreleren. Deze twee formules voldoen dus niet aan de eis van onafhankelijkheid der verklarende variabelen. De auteur [20] heeft deze formules op een aantal punten vergeleken met de Engelse en Franse formules die ook het clozegemiddelde voorspellen. De vergelijking betreft het aantal onafhankelijke variabelen, de grootte van de multiple correlatiecoëfficiënten, de leestests waarvan bij het ontwerpen van de formules is uitgegaan (meer bepaald het aantal tekstpassages waarover een clozetest is afgenomen en het aantal proefpersonen dat over eenzelfde tekst een clozetest heeft ingevuld) en tenslotte de opzet en de uitslag van de kruisvalidaties waarvan de formules het voorwerp zijn geweest.

DE FORMULES VAN LUYTEN-SIJBEN

Tot twee leesbaarheidsformules leidde ook het onderzoek van T. Luyten en N. Sijben [11] naar de *Moelijkheidsgraad van teksten Nederlands, niveau eind MAVO/HAVO/VWO*. Het onderzoek richtte zich op twee vragen: 1) is een groep van ± 20 docenten in staat met voldoende mate van overeenstemming een uitspraak te doen over de moeilijkheidsgraad van teksten en 2) bestaat er een verband tussen de aldus bepaalde moeilijkheidsgraad en een aantal variabelen in de teksten?

Voor het onderzoek is at random gekozen uit teksten die gebruikt zijn voor de eindexamens M.M.S.-Gymnasium-MAVO-HAVO uit de periode 1963-1975 en uit de teksten waarvan het *Cito* gebruik gemaakt heeft bij de constructie van tekstbegrip-toetsen, niveau eind MAVO/HAVO/VWO in de periode 1973-1975. Er is gebruik gemaakt van 9 MAVO-teksten en 9 HAVO/VWO-teksten.

Aan de docenten werd gevraagd de teksten paarsgewijs te vergelijken volgens een bijgevoegde lijst van random paren. Per paar moesten ze op de lijst aangeven welke van de twee teksten zij de moeilijkste vonden. De lijst van paren was zo opgesteld dat elke tekst met iedere andere tekst vergeleken werd. De docenten bleken per groep (MAVO en HAVO/VWO) in zeer hoge mate met elkaar overeen te stemmen bij de bepaling van de moeilijkheidsgraad van de teksten ($P < .01$).

Vervolgens onderzochten Luyten en Sijben van negen tekstvariabelen, wat de waarden waren die ze in hun teksten aannamen. Van die negen variabelen berekenden ze de correlatie met het criterium: het intuïtieve oordeel van de beide groepen docenten. Ook berekenden ze de correlaties tussen de variabelen onderling. Van de negen variabelen was er geen enkele die hoog met de beoordeelde moeilijkheidsgraad correleerde en laag met de andere variabelen. Toch werd met behulp van multiple-correlatieberekeningen nagegaan wat de

samenhang is tussen twee van de tekstvariabelen gezamenlijk enerzijds en de beoordeelde moeilijkheidsgraad anderzijds. De berekening leidde tot de volgende formules:

$$\text{MAVO: } Y = 1.5799x_8 + 0.04281x_9 - 4.4969 \quad R = .98$$

$$\text{HAVO/VWO: } Y = 3.1086x_8 - 1.9841x_9 - 2.9315 \quad R = .98$$

waarin Y = de intuïtief bepaalde moeilijkheidsgraad van teksten door een groep van respectievelijk 20 en 22 docenten, x_8 = het aantal abstracte zelfstandige naamwoorden per 500 woorden en x_9 de Leesindex A van Brouwer [1].

Statistisch gezien zijn deze beide formules ondeugdelijk. Voor de MAVO-teksten intercorreleren de twee variabelen $-.59$. Voor de HAVO/VWO-teksten voldoen ze schijnbaar aan de eis van onafhankelijkheid, aangezien ze slechts $.16$ intercorreleren. De leesindex A van Brouwer is echter geen tekstvariabele, maar de bewerking van een leesbaarheidsformule die gebaseerd is op de variabelen 'gemiddelde zinslengte' en 'gemiddelde woordlengte'.

De formules van Luyten en Sijben bevatten dus in zekere zin drie onafhankelijke variabelen. Gezien het beperkte aantal teksten is dat statistisch misschien bezwaarlijk. Bovendien intercorreleren de variabelen 'gemiddeld aantal woorden per zin' en 'aantal abstracte zelfstandige naamwoorden per 500 woorden' voor de HAVO/VWO-teksten -0.40 .

De teksten zijn niet even lang. Daardoor zijn ze ook niet vergelijkbaar. Dat komt o.m. doordat het aantal nieuwe woorden in de tekst (types) normaal minder snel toeneemt naar gelang een tekst langer wordt. Tenslotte is het ook op zijn minst verwonderlijk dat de leesbaarheid een hoge positieve correlatie vertoont met het aantal abstracte zelfstandige naamwoorden per 500 woorden.

DE FORMULES VAN ZONDERVAN-VAN STEEN-GUNNEWEG

De jongste formules staan op naam van F. Zondervan, P. van Steen en G. Gunneweg [25]. Ze voorspellen de leesbaarheid van basisschoolteksten voor leerlingen van één klas van de basisschool. Bij hun onderzoek gebruikten de auteurs 14 instructieve teksten die ze geschikt achtten voor leerlingen van de derde tot en met de zesde klas. Over deze teksten namen ze per klas ca 380 leerlingen een clozetest af. Om de zeven woorden lieten ze een woord weg, dat door de leerlingen moest worden ingevuld. Ze analyseerden de teksten wat betreft 14 eigenschappen die met de leesbaarheid in verband staan. Deze verklarende variabelen ontleenden de auteurs aan Van Hauwermeiren [18] [22]. Het aantal van deze variabelen werd vergroot met hun mogelijke interacties. Op deze wijze kwamen er nog een 76 nieuwe variabelen bij. De regressieberekening leverde negentien statistisch betrouwbare formules op. De formules die de ordening van de teksten voor de derde tot en met de zesde klas het best weergeven, hadden respectievelijk multipele correlatiecoëfficiënten van $.90$, $.94$, $.97$ en $.99$. De in de formules opgenomen interacties (samengestelde variabelen) maken ze wél theoretisch interessant, maar in de dagelijkse schoolpraktijk onbruikbaar, omdat het telwerk van de verklarende variabelen nogal wat tijd in beslag neemt. Daarom presenteerden Zondervan, Van Steen en Gunneweg voor elke klas een betrekkelijk eenvoudige schattingsprocedure

voor de geschiktheid van informatieve teksten.

Voor klas 3 en 4 luiden de formules respectievelijk:

$$CF3 = 6,44X_5 + 51,42 \quad R = .81$$

$$CF4 = 6,58X_5 + 40,68 \quad R = .88$$

CF3 en CF4 staan voor het gemiddelde percentage fout ingevulde clozeëenheden per tekst in de derde vierde klas. X_5 is 'het percentage verschillende moeilijke lange woorden' (woorden van meer dan drie lettergrepen die niet voorkomen in de woordfrequentielijst van A. G. Sanders [12]).

In de formules voor de vijfde en zesde klas komt ook de variabele 'percentage hulpwoord' (X_7) voor:

$$CF5 = 5,76X_5 - 2,86X_7 + 45,67 \quad R = .93$$

$$CF6 = 6,07X_5 - 3,20X_7 + 41,64 \quad R = .97$$

De auteurs lieten de door hen gebruikte teksten beoordelen door twee groepen onderwijzers: één in Utrecht en één in Breda. Bij elke tekst moesten de onderwijzers, ruim honderd in het totaal, aangeven of ze hem voor hun klas geschikt, te moeilijk of te gemakkelijk vonden. De onderwijzersoordelen in Utrecht en Breda correleerden nagenoeg volledig ($R = .97$). Het overall-clozegemiddelde correleert zeer hoog met de Utrechtse en Bredase onderwijzersoordelen (een resp. R van .89 en .92), zodat deze drie variabelen onderling vervangbaar zijn. De resultaten van Zondervan, Van Steen en Gunneweg gelden voor de gehanteerde steekproeven, maar in hoeverre ze generaliseerbaar zijn is niet onderzocht.

De auteurs hebben bij hun formules ook een interpretatieschaal opgesteld. Ze stelden dat een tekst geschikt was voor een klas, als 65% of meer van de onderwijzers van die klas de betrokken tekst geschikt achtte. Van deze teksten bepaalden ze de gemiddelde clozescore per klas en de bijhorende standaardafwijking. Vervolgens bepaalden ze het geschikte gebied (= het niveau waarop teksten met instructiedoeleinden zich dienen te bewegen) door het interval van de hoogste gemiddelde clozescore tot de laagste gemiddelde clozescore uit te breiden met éénmaal de standaardafwijking van de betrokken gemiddelden. De scores die buiten dit interval vallen, betekenen ofwel dat de tekst te gemakkelijk is als instructieve tekst (de scores liggen dan op het zogenaamde onafhankelijke niveau), ofwel dat de tekst te moeilijk is als instructieve tekst (de scores liggen dan op het zogenaamde frustratieniveau). Het is niet duidelijk waarom de auteurs een tekst voor een klas precies dan geschikt noemen als tenminste 65% van de onderwijzers van de klas de betrokken tekst geschikt acht. Het is evenmin duidelijk waarom ze niet per klas het instructieniveau aangeven. Ze stellen tenslotte vast dat de grenzen die zij voor de drie leesniveaus aangeven, niet samenvallen met de grenzen die in de Angelsaksische literatuur voor die niveaus bepaald zijn, maar laten na te vermelden dat de grenzen voor Engelse teksten tot nog toe vastgelegd zijn volgens andere criteria nl. de clozescores die corresponderen met 90% en 75% juist beantwoorde meerkeuzevragen over een tekst.

MISPLAATSTE KRITIEK

In een recent artikel - augustus 1976 - zegt R. H. M. Brouwer [4] dat er een grote verwarring te constateren is met betrekking tot het leesbaarheidsonderzoek

voor het Nederlands. De verwarring die hij bedoelt bestaat erin dat de leesbaarheidsscores van Flesch, Douma en Brouwer door elkaar worden gebruikt, terwijl de indexcijfers een andere betekenis hebben. Brouwer sticht met zijn artikel echter nog meer verwarring. Het heeft de titel "Leesbaarheidsformules voor de Nederlandse taal", maar het handelt alleen over de aanpassingen van de R.E.-formule aan het Nederlands. Brouwer moet de ontwikkeling van het Nederlandse leesbaarheidsonderzoek wel van op zeer verre afstand volgen. Hoe is het anders te verklaren dat hij schrijft: "Tot op heden is er echter nog geen leesbaarheidsformule voor het Nederlands op basis van de 'cloze procedure' voorhanden" (t.a.p., p. 497). Onverstoorbaar timmert Brouwer verder aan de weg 'Van Reading Ease naar Leesgemak', om het eens te zeggen met de titel die D. H. Lammers [10] aan zijn scriptie heeft gegeven. Blijkbaar blijft de 'ver nederlandse' van de R.E.-formule de belangstelling van sommige onderzoekers genieten, ondanks de statistische bezwaren die her en der tegen de bestaande aanpassingen geformuleerd zijn ⁴⁾ en ondanks het feit dat nu al oorspronkelijke formules bestaan. Is het toeval dat de pedagogische tijdschriften de Douma-Brouwer-Van Der Werff-lijn verder doortrekken, hoewel in de taalkundige tijdschriften al een paar oorspronkelijke Nederlandse formules voorgesteld zijn?

BESLUIT

ONTWIKKELINGSMOGELIJKHEDEN

Uit het voorgaande blijkt dat het Nederlandse leesbaarheidsonderzoek zich slechts langzaam weet te ontdoen van de invloed van de Amerikaanse readability research. Aanvankelijk was het Amerikaanse onderzoek de onmisbare inspiratiebron, maar op den duur gaat er een verstikkende invloed van uit. Ontwerpers van leesbaarheidsformules hebben bv. al te lang gewacht om gebruik te maken van variabelen i.v.m. de in het Nederlands zo belangrijke syntactische discontinuïteit, omdat die in het Engels nauwelijks een rol speelt. (Vergelijk: *Ik heb* vanmorgen in het station je zus *ontmoet* - This morning I *have met* jour sister in the railway station). De gang van zaken in het Nederlandse taalgebied is overigens goed te vergelijken met wat in het Franse taalgebied is gebeurd: het Franse leesbaarheidsonderzoek heeft zich even traag en op precies dezelfde wijze als het Nederlandse uit de readability research ontwikkeld ⁵⁾

Hoewel de belangstelling voor de leesbaarheidspredictie in het leesbaarheids-onderzoek centraal staat, beschikken we voor het Nederlands nog over geen enkele formule waarvan bewezen is dat de uitslagen gegeneraliseerd kunnen worden naar een welomschreven klasse teksten en een welomschreven klasse lezers. Ook is bij de beschikbare formules geen interpretatieschaal voorhanden, tenzij in een paar gevallen een arbitrair samengestelde.

Het wil mij voorkomen dat nog grotere vooruitgang kan worden geboekt op de volgende drie gebieden:

1. de keuze van de proefpersonen en het meten van hun tekstbegrip;

2. de keuze en de analyse van de teksten;
3. het opstellen van de interpretatieschaal.

PROEFPERSONEN EN TEKSTBEGRIIP

In het verleden heeft men zijn proefpersonen altijd gekozen op basis van hun opleiding, omdat men ervan uitging dat iemands leesvaardigheid toeneemt met de jaren schoolopleiding die hij/zij genoten heeft. Men hield er echter geen rekening mee dat proefpersonen uit eenzelfde leer- of studiejaar daarom nog niet dezelfde leesvaardigheid hebben. Zo ontwikkelen bv. Zondervan, Van Steen en Gunneweg wel verschillende leesbaarheidsformules voor enerzijds de derde en vierde klasse van de basisschool en anderzijds de vijfde en zesde klasse, omdat ze vastgesteld hadden dat het leesvaardigheidsniveau van de vijfde en zesde klas op een significant hoger peil is gekomen dan het niveau van de derde en vierde klas, maar ze nemen aan dat er binnen elk van de twee groepen geen leesvaardigheidsverschillen voorkomen. Ze namen elke leerling over slechts twee van hun veertien criteriumteksten een clozetest af. Zeven willekeurig gekozen leerlingen uit één groep vormden dus a.h.w. één proefpersoon die over alle teksten een clozetest invulde, maar die daarbij niet altijd een even grote leesvaardigheid actualiseerde. Aangezien de genoten opleiding de leesvaardigheid slechts ten dele bepaalt, is het nodig zijn proefpersonen op een andere basis te kiezen, als men althans vooraf zeker wil zijn, dat zij een even grote leesvaardigheid hebben.

De clozetest die de proefpersonen over de criteriumteksten invullen, is meestal een pre-test, d.w.z. dat de proefpersonen de weggelaten woorden moeten invullen zonder eerst de tekst te hebben gelezen. Strikt genomen krijgen ze dus niet de kans hun leesvaardigheid te actualiseren. Een post-test lost dit probleem echter maar ten dele op, als de proefpersonen de verminkte tekst moeten lezen in een testsituatie, die niet representatief is voor de omstandigheden waarin en het doel waarvoor zij de tekst eventueel zouden lezen buiten die situatie. De clozetest zou een realistischer toets zijn, als hij betrekking had op teksten die de proefpersonen vooraf gelezen hebben zonder te weten dat ze er een clozetest over zullen moeten invullen. Lezers kiezen een leesvorm die het best bij hun leesdoel past. Het lezen in een testsituatie kan niet representatief zijn voor uiteenlopende leesvormen. Daarom is het realistischer te meten hoe de lezers hun leesvaardigheid *gewoonlijk* actualiseren als ze het soort van teksten lezen waarvan we de leesbaarheid willen kennen.

CRITERIUMTEKSTEN

Ook de keuze en de analyse van de criteriumteksten is voor verbetering vatbaar. De criteriumteksten moeten op zoveel mogelijk punten vergelijkbaar zijn. Het heeft weinig zin de leesbaarheid te vergelijken van teksten die niet met hetzelfde doel en/of voor dezelfde lezers geschreven zijn en dus niet op dezelfde manier en/of door hetzelfde publiek gelezen worden.

Algemene leesbaarheidsformules, d.i. formules waarmee men zgz. de leesbaarheid van alle soorten teksten kan voorspellen, zijn bovendien niet erg

informatief. Dat blijkt uit een onderzoekje van T. Schut [13], die de onvertaalde Reading Ease-formule toegepast heeft op acht soorten teksten. Het waren vier soorten wetenschappelijke teksten (proefschriften, leerboeken voor studenten, wetenschappelijke artikelen en leerboeken over natuurkunde) en vier soorten niet-wetenschappelijke teksten (letterkunde, ontspanningslectuur, streekromans en een verhaal uit Libelle). Ze meende dat de 4 eerste soorten minder leesbaar waren dan de laatste. Verder veronderstelde ze dat de leesbaarheid zou toenemen van de proefschriften, via de studieboeken en artikelen, die niet speciaal studiemateriaal waren, naar het relatief eenvoudige onderwerp uit de fysica. Wat de niet-wetenschappelijke werken betreft, meende ze dat in de volgorde letterkunde, ontspanningslectuur, streekromans en Libelle van de lezer steeds minder intelligentie wordt vereist. Haar hypothesen waren dus als volgt: de RE-scores zullen lager zijn voor de eerste vier soorten teksten en de RE zal toenemen met de volgorde van de groepen 1 tot 8. Zoals uit tabel 5 blijkt, waren de resultaten, met uitzondering van de RE voor Libelle, zoals ze die verwacht had.

Tabel 5: R.E.-scores voor vier soorten wetenschappelijke en vier soorten niet wetenschappelijke teksten (5 steekproeven van elk ongeveer 100 woorden per tekstsoort).

Tekstsoort	R.E.
1. proefschriften	15,1
2. leerboeken voor studenten	20,8
3. wetenschappelijke artikelen	26,6
4. leerboeken over natuurkunde	39,5
5. letterkunde	60,7
6. ontspanningslectuur	69,3
7. streekromans	76,9
8. verhaal uit Libelle	73,7

Algemene formules doen dus weinig meer dan onze verwachting aangaande de leesbaarheid van teksten bevestigen en kwantificeren. Als de formule-uitslag onze verwachting tegensprekt, is dat bovendien nog niet eens een bewijs dat wij het verkeerd hadden. Algemene formules hebben dus een eerder geringe gebruikswaarde ⁶⁾ Leesbaarheidsformules voor één tekstsoort lichten ons in over leesbaarheidsverschillen *binnen* die tekstsoort. Ze reveleren verschillen die zelfs een geoefend beoordeler ontgaan. Bij ontstentenis van een algemeen aanvaarde teksttypologie gebeurt het afbakenen van een tekstsoort vooralsnog echter vrij arbitrair, waardoor het gevaar voor overlapping dreigt. Aangezien elke tekstsoort kan worden verdeeld in ondersoorten is het bovendien mogelijk, theoretisch althans, formules te ontwikkelen die steeds meer gespecialiseerd zijn. Als de gebruikswaarde omgekeerd evenredig is met de

grootte van het toepassingsveld, zullen we voor de praxis van de leesbaarheidspredictie wel een middenweg moeten kiezen tussen algemene en hypergespecialiseerde formules, d.i. tussen nagenoeg niets over bijna alles en vrijwel alles over zogoed als niets.

Welke teksten bij de ontwikkeling van de bestaande formules ook gebruikt zijn, de analyse is zeer *oppervlakkig* geweest. Dat is ten dele te verklaren doordat altijd gestreefd is naar gemakkelijk toepasbare formules. 'Het percentage woorden in de tangconstructie' is een variabele die een hoge negatieve correlatie met de verschillende leesbaarheidscriteria vertoont. Van de meeste formulegebruikers kan men echter bezwaarlijk verwachten dat ze de tangen in een tekst zullen vinden. Het percentage woorden in de tangconstructie is een voorbeeld van een variabele die van de formulegebruikers een minimum aan grammaticale kennis en routine in het ontleden veronderstelt en daardoor de formule moeilijk om toe te passen maakt. Andere variabelen maken de toepassing moeilijk doordat ze veel zoek- en/of telwerk vergen. Men denke in dit verband aan variabelen die verband houden met de woordfrequentie. Door de tekstanalyse te automatiseren, zou men een voorraad van nog niet gebruikte variabelen van deze laatste soort kunnen aanboren. Dank zijn *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands* [14] weten we welke de frequentste woordvormen zijn in elk van vijf belangrijke soorten geschreven Nederlands (dagbladen, weekbladen, gezinsbladen, romans en novellen, en populair-wetenschappelijke werken) en in die vijf soorten teksten samen. In geval van automatische tekstanalyse is het nu mogelijk te werken met een variabele als het percentage verschillende woordvormen die niet behoren tot de x frequentste uit de taal van de krant, het weekblad, het gezinsblad, de roman en novelle, het populair-wetenschappelijk werk of al deze soorten teksten samen. De tekstanalyse, zoals we ze in het leesbaarheidsonderzoek kennen, is dus oppervlakkig, in de zin dat ze betrekking heeft op gemakkelijk 'vindbare' variabelen. Ze is bovendien in het verleden ook vaak erg *ondoelmatig* geweest. Dat kwam doordat we voor het Nederlands over te weinig lexicometrische informatie beschikten. Het heeft bv. weinig zin het percentage infinitieven te tellen. Uitgaande van de gegevens in *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands* [14] heeft Van Hauwermeiren [23] het percentage infinitieven berekend dat voorkomt in dagbladen, opiniebladen, gezinsbladen, romans en populair-wetenschappelijke werken. Hij vond dat de romans het hoogste percentage infinitieven van zelfstandige werkwoorden bevatten maar het kleinste percentage infinitieven van hulp- en koppelwerkwoorden. Dat is helemaal niet verwonderlijk. De romantaaal wordt gekenmerkt door een groot aantal werkwoordvormen. Maar infinitieven van hulp- en koppelwerkwoorden komen slechts voor in zinnen waarvan het gezegde tenminste drie werkwoordvormen telt.

Hij heeft altijd al *journalist willen worden*.
Zij moeten het *hebben kunnen zien*.

Dergelijke moeilijke zinnen zijn niet frequent in de romantaaal, die eenvoudiger is

dan de taal van de andere tekstsoorten. Het percentage infinitieven correleert laag met de leesbaarheid doordat deze variabele betrekking heeft op twee krachten die elkaar nagenoeg opheffen: de infinitieven van zelfstandige werkwoorden die (waarschijnlijk) positief met de leesbaarheid correleren en de infinitieven van niet-zelfstandige werkwoorden die er (waarschijnlijk) negatief mee correleren. Het hier geformuleerde bezwaar tegen de variabele 'percentage infinitieven' geldt mutatis mutandis ook voor de variabelen 'percentage hulpwerkwoorden' en 'percentage anafora'.

INTERPRETATIESCHALEN

Wil de leesbaarheidspredictie tot praktisch bruikbare resultaten leiden, dan moeten bij de formules tenslotte ook interpretatieschalen opgesteld worden die minder vaag en minder arbitrair zijn dan de bestaande. Het heeft geen zin eerst zeer nauwkeurig de formulescore voor een tekst te berekenen (tot drie cijfers na de komma) als twee erg uiteenlopende scores op dezelfde wijze geïnterpreteerd worden. Bij Douma bv. betekenen de scores 30,01 en 44,99 allebei dat de tekst 'moeilijk' is.

Erger is dat de interpretaties arbitrair zijn. Het is nochtans mogelijk een empirisch criterium te vinden voor de absolute leesbaarheid. Zo'n criterium is de informatiewinst, d.i. wat men meer weet *door* de tekst te lezen. Deze informatiewinst is het grootst als de tekst niet te gemakkelijk en niet te moeilijk is. Is de tekst te gemakkelijk, dan bevat hij te weinig informatie voor de lezer; is hij te moeilijk, dan kan de lezer de informatie er niet uithalen. Men kan stellen dat een tekst het leesbaarst is als het lezen de grootste informatiewinst oplevert. Hoe de informatiewinst gemeten wordt, heeft Van Hauwermeiren [21] beschreven in *Het Leesbaarheidsonderzoek*, p. 100-111.

Men kan de formulescores ook interpreteren zonder de relatieve leesbaarheid te vertalen in absolute. Als men niet alleen meet hoe leesbaar de criteriumteksten zijn, maar een groep proefpersonen die representatief zijn voor een bepaalde leesvaardigheid, vraagt of zij de teksten leesbaar vinden, kan men de gemeten leesbaarheid van elke tekst omzetten in het percentage personen dat de tekst leesbaar vindt. Wanneer men met gebruikmaking van de criteriumpassages een leesbaarheidsformule ontwikkeld heeft, kan men ook elke formuleuitslag omzetten in het percentage lezers dat hem desgevraagd leesbaar zou vinden. Een bepaalde score betekent dan: 'zal leesbaar gevonden worden door zoveel procent lezers', wat gemakkelijk verrijnd kan worden tot: "zal leesbaar gevonden worden door zoveel procent lezers met die schoolopleiding en/of die leeftijd en/of...". Deze interpretatie van de formulescores impliceert niet noodzakelijk - dat hoeft wel geen betoog - dat een tekst altijd en alleen leesbaar is voor wie hem leesbaar vindt en vice versa.

De hier geformuleerde voorstellen betreffende de formules en de bijhorende interpretatieschalen komen weliswaar slechts in zeer geringe mate tegemoet aan de fundamentele kritiek op de leesbaarheidspredictie ⁷⁾. Ze bieden daarentegen het voordeel dat ze bij de huidige stand van het leesbaarheidsonderzoek realiseerbaar zijn.

Noten:

- 1) Van de leesbaarheid, opgevat als de begrijpbaarheid (en soms ook de boeiendheid) van een tekst (Eng. readability) is onderscheiden, de leesbaarheid in de betekenis van de duidelijkheid (Eng. legibility). De duidelijkheid van een tekst wordt bepaald door de materiële vormgeving (type en grootte van de letter, regellengte, inspruingen, zetspiegel enz.). Over legibility handelt de brochure van J. Dirken: *Leesbaarheid, onderscheiden, opnemen en verwerken*, Lectoris B.V., Eindhoven 1976.
- 2) IDIL = Informatie-Dienst Inzake Lectuur (Tilburg). Volgens de IDIL moet de jeugdlectuur ingedeeld worden in kinderlectuur en specifieke jeugdlectuur. De kinderlectuur wordt op haar beurt ingedeeld volgens de leeftijdsklasse waarvoor ze bestemd is.
- 3) De leerling moet binnen een minuut zoveel mogelijk woorden ontsleutelen van een gestandaardiseerde lijst, die te vinden is in Brus, drs. B. Th. en drs. M. J. M. Voeten: *Een-minuut-test*, Berkhout N.V., Nijmegen, 1973. Naast de mogelijkheid tot onderlinge vergelijking van de prestaties van de leerlingen uit een bepaalde groep, biedt de test de mogelijkheid de vorderingen van leerlingen te vergelijken met die van de normgroep. Deze groep bestaat uit schoolkinderen uit het corresponderend leerjaar of van dezelfde leeftijd.
- 4) Zie o.m. Toon Rennen: *Leesbaarheid en Beluisterbaarheid, een communicatie-wetenschappelijke analyse*. Doctoraalscriptie, Instituut voor Massacommunicatie, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1974, p. 100-103.
- 5) Zie P. Van Caldenborgh en A. Decor: Leesbaarheidsformules voor Franse teksten, in: *Rapports-Het Franse boek*, 45, 1976.
- 6) Algemene formules kunnen o.m. dienstig zijn bij collectievorming in openbare bibliotheken.
- 7) De meest fundamentele kritiek op het leesbaarheidsonderzoek is te vinden in L. Van Poecke: *Het trouweloze mediug*, een onderzoek naar de correctieve retoriek van het leesbaarheidsonderzoek. Leuven, Centrum voor Communicatiewetenschappen, 1976 ('Werkdocumenten' 6). Van Poecke beschuldigt het leesbaarheidsonderzoek van een *manifest reductionisme* (het tekstueel universum en het lezerspubliek worden gezien als homogene verzamelingen. Leesvaardigheid wordt gereduceerd tot cognitieve effectiviteit. . .). De auteur neemt een structuralistisch standpunt in: ieder communicatief proces bestaat uit een aantal structureel met elkaar verbonden factoren (tekst, zender, ontvanger. . .). Een verandering van één van die factoren, brengt een verandering van de andere factoren met zich mee. De vraag naar de vergelijkbaarheid van boodschappen dient derhalve opnieuw gesteld te worden. Daarna verdiept de auteur de problematiek betreffende de methodiek door de achtergrond-filosofie van het leesbaarheidsonderzoek te belichten. De fundamentele houding die het leesbaarheidsonderzoek tegenover het communicatie-proces en de tekst aanneemt worden volgens Van Poecke gekenmerkt door een *impliciet rousseauïsme*.

Bibliografie

1. BROUWER, R. H. M.: Onderzoek naar de leesbaarheid van Nederlands proza; in: *Pedagogische Studiën*, 40, 1963, p. 454-464.
2. BROUWER, R.: Onderzoek naar de leesbaarheid van het Nederlands gezien vanuit de factor woordkeus; in: *Pedagogische Studiën*, 49, 1972, p. 208-214.
3. BROUWER, R. H. M.: Leesindex A, leesindex B en leesindex AB voor de bepaling van de leesbaarheid van Nederlands proza; in: *Pedagogische Studiën*, 51, 1974, p. 545-557.
4. BROUWER, R. H. M.: Leesbaarheidsformules voor de Nederlandse taal. Een kritische beschouwing; in: *Pedagogisch Tijdschrift/Forum voor Opvoedkunde*, 1, 1976, p. 491-505.
5. DE LA COURT, A. e.a.: *Lijst van de in het Nederlandsch meest voorkomende en meest bruikbare woorden*. Verslag van een onderzoek in opdracht van het Departement van Onderwijs en Eeredienst, Batavia, Volkslectuur, 1937.
6. DE WAAL, E. H.: Het lezen uit winkelbibliotheken in Amsterdam; in: *Mens en maatschappij*, 25, 1950, p. 193-222.
7. DOUMA, W. H.: *De leesbaarheid van landbouwbladen: een onderzoek naar en een toepassing van leesbaarheidsformules*; (Bulletin nr. 17) Afd. Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool te Wageningen, 1960.
8. FLESCH, R. F.: A new readability yardstick; in: *Journal of applied psychology*, 32, 1948, p. 221-223.

9. GLIMMERVEEN, C. en VAN DER WERFF, S.: *Op veilig spoor*. Lezen in niveaugroepen en jaarklassen; (docentenboek) Meppel, Ten Brink, z.j. 3e dr.
10. LAMMERS, D. H.: *Van reading ease naar leesgemak*; Instituut voor Neerlandistiek, Sectie Taalbeheersing, Gemeentelijke Universiteit, Amsterdam 1968.
11. LUYTEN, T. en SIJBEN, N.: *Moeilijkheidsgraad van teksten Nederlands niveau eind MAVO/HAVO/VWO*. Cito-Memo 164, Arnhem, mei 1976.
12. SANGERS, A. G.: *724 woorden. Basis van het geschreven Nederlands*, Amsterdam, Tor. 1969.
13. SCHUT, T.: Enkele aspecten van het psychologisch rapport als communicatiemiddel; in: *Nederlands tijdschrift voor de psychologie en haar grensgebieden*, 20, 1965, p. 527-553.
14. UIT DEN BOGAART, P. C. (red.): *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*, Utrecht, Oosthoek, Scheltema & Holkema, 1975.
15. VAN CALDENBORGH, P. H. M. J. en ZONDERVAN, F.: *Leesbaarheid, deel 1. Een methodologische verkenning*. Amsterdam, Vrije studierichting taalbeheersing, Universiteit van Amsterdam, 1971.
16. VAN CALDENBORGH, P. en ZONDERVAN, F.: Leesbaarheidsformules, constructie en betrouwbaarheid (1); in: *Spektator*, 1, 1971-1972, p. 341-351.
17. VAN DER WERFF, F. C.: *Hoe maak ik mijn geschriften leesbaar?* Geprogrammeerde cursus in begrijpelijk en onderhoudend schrijven, Rotterdam, Nijgh en Van Ditmar, Universitaire Pers, 1966.
18. VAN HAUWERMEIREN, P.: *De leesbaarheidsmeting. Toepasselijkheid op het Nederlands*. Onuitgegeven dissertatie, Katholieke Universiteit Leuven, 1972.
19. VAN HAUWERMEIREN, P.: *Het leesbaarheidsonderzoek (met toepassing op Nederlandse teksten)*, 2 delen, Prijswaard Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent, 1974.
20. VAN HAUWERMEIREN, P.: De leesbaarheidspredictie voor Engelse, Franse en Nederlandse teksten; in: *Taal, taalkunde, vertaalkunde*, Gent, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, 1975, p. 125-136.
21. VAN HAUWERMEIREN, P.: *Het leesbaarheidsonderzoek*. Groningen, H. D. Tjeenk Willink, 1975.
22. VAN HAUWERMEIREN, P.: Leesbaarheidsformules voor informatieve Nederlandse teksten; in: *Spektator*, 4, 1974-1975, p. 499-520.
23. VAN HAUWERMEIREN, P.: Enkele kwantitatieve aspecten van de Nederlandse romantaal; in: P. VAN HAUWERMEIREN (ed.), *Bijdragen over letterkunde en estetik*, Gent, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, 1976.
24. WESTRA, P. F. J.: *De leesbaarheid van bladen van actiegroepen: een onderzoek naar de toepassing van leesbaarheidsformules* (werkstuk), Andragogisch Instituut der R. U. Groningen, 1972.
25. ZONDERVAN, F., VAN STEEN, P. en GUNNEWEG, G.: De leesbaarheid van basisschoolteksten; in: *De Nieuwe Taalgids*, 69, 1976, p. 426-445.

OVER EENZIJDIGE BERICHTGEVING

Onder de kop "Het vrije Westen raast door Praag" kon men enkele maanden geleden een commentaar in *de Volkskrant* lezen waarin o.m. het volgende werd gezegd: "Volgens de socialistische landen is het Westen sinds enige tijd bezig aan een nieuwe Koude Oorlog, waarbij . . . ook de pers een belangrijke rol speelt. En als de Oosteuropese leiders daarbij denken aan eenzijdige berichtgeving over hun landen dan hebben ze niet eens helemaal ongelijk".¹⁾

Om dit te staven bracht de auteur enkele cijfers onder de aandacht verzameld door de Tjechische ambassade inzake de berichtgeving in de Nederlandse pers over Tjecho-Slowakije (=CSSR) in januari 1977. Er verschenen die maand, d.w.z. sinds het bestaan van het dissidentendocument *Charta 77* (= C77), 400 artikelen over de CSSR, terwijl er dat normaal zo'n 100 zijn.²⁾

Nu zal niemand in het Westen n.a.v. de omvang en de manier van 'negatieve' berichtgeving over het Westen in de Oosteuropese pers serieus menen dat daarmee de vrede, de veiligheid of de ontspanning op de tocht zijn komen te staan, of dat de Oosteuropese leiders een nieuwe Koude Oorlog begonnen zijn. Om de relatie tussen eenzijdige berichtgeving en herleving van de Koude Oorlog is het mij niet te doen, wel om de (on)waarheid van de bewering als zou in het Westen, c.q. Nederland, aan eenzijdige berichtgeving gedaan worden, *althans aan eenzijdige berichtgeving ten nadele van Oosteuropese landen zoals de CSSR in vergelijking met willekeurige andere landen*. Er zal m.a.w. kritiek geleverd worden op de in het krantartikel gesuggereerde waarde van de aangevoerde cijfers, als zou er eenzijdigheid van berichtgeving mee geïllustreerd kunnen worden. De kritiek wordt vervat in een te construeren 'eenzijdigheidsmaat', waarin enkele voorname eigenschappen van 'de' westerse pers verwerkt zullen zijn, t.w. pluralisme, onafhankelijkheid van de overheid en meerzijdig criticisme.³⁾

Ofschoon de kritiek doorlichting op eenzijdigheid van berichtgeving in het algemeen betreft, zal zij uitgewerkt worden in termen van het concrete geval waarop in het krantartikel gedoeld werd, t.w. de CSSR en C77, dit omdat het de directe aanleiding tot het schrijven van dit artikel vormde. In een later stadium van het betoog zal de berichtgeving over C77 vergeleken worden met een soortgelijk geval in een westers land. Daardoor krijgt de kritiek tevens relevantie voor discussies over de naleving van de Slotact van Helsinki (van 1-8-1975), en in het bijzonder de rol van de pers in het proces van voorwaardelijke détente, welke thema's in de komende tijd actueel zullen blijven i.v.m. de toetsingsconferentie te Belgrado.⁴⁾

EEN 'EENZIJDIGHEIDSMAT': EEN EERSTE STAP

De cijfers die in het hierboven geciteerde krantartikel worden aangedragen, impliceren een soort 'eenzijdigheidsmaat' (= EZ), welke te herleiden is tot een proportie, nl. het aantal artikelen over C77 gedeeld door het totaal gewijd aan de CSSR. Over januari 1977: $(400-100)/400 = 0,75$. Vóór januari bestond er geen

C77 en dus ga ik er van uit dat de 300 meer dan normaal C77 als onderwerp hadden. Verder ga ik er van uit dat tot die 300 alleen die berichten gerekend zijn welke positief stonden tegenover C77 en/of negatief t.a.v. het optreden van de Tjechische autoriteiten in deze, omdat niemand in loftuitingen staaltjes van negatieve berichtgeving zal zien.

In het verlengde hiervan kan aangetekend worden dat het correct lijkt te spreken over 'de' Tjechische pers, gelet op de afhankelijkheid van de overheid en de uniformiteit van berichtgeving. Met een pluraliteit van onafhankelijke dagbladen zoals in Nederland ligt dat anders. Op het continuüm positief-negatief zijn dan namelijk variaties mogelijk zowel per dagblad (tussen dagbladen onderling) als per bericht (tussen de artikelen van elk dagblad afzonderlijk); *de Telegraaf* is nu eenmaal *de Waarheid* niet, en het éne artikel in *de Volkskrant* is het andere niet. M.a.w., slechts onder bepaalde voorwaarden of met een bepaalde operationele definitie kan van 'de' Nederlandse pers gesproken worden. (Zie in het onderstaande bij EZ-I, punt 3).

Verder beperk ik mij voor de eenvoud van het argument tot positieve dan wel negatieve berichtgeving alleen over dissidenten in de CSSR, ofschoon er ook negatieve berichten denkbaar zijn die niets met C77 uitstaande hebben.

Voor de strekking van het betoog doet het er weinig toe of men de rijk geschaakte cultuur van opinieweekbladen wel of niet in de analyse betreft. Onder 'berichtgeving' wordt zowel nieuwsfeiten als commentaren (meningen) verstaan. Het een en ander levert op:

$$EZ = \frac{C77^+ - C77^-}{CSSR_{tot}} \dots\dots (I)$$

Daarbij moet het volgende aangetekend worden:

1. Notatie. C77+ staat voor berichten die positief zijn t.a.v. C77 en/of negatief t.a.v. de Tjechische autoriteiten in dit verband en/of positief t.a.v. het Westen in deze. Voor C77- geldt het tegenovergestelde.
2. Deze EZ kan waarden aannemen tussen -1 en +1; -1 staat dan voor zeer terughoudend of uitgesproken negatief t.a.v. C77 en/of negatief t.a.v. het Westen in dit verband en/of sympathiek tegenover het staatsocialisme in deze. Voor +1 geldt het tegenovergestelde.
3. Van elk dagblad afzonderlijk wordt over een bepaalde periode de EZ-score vastgesteld. Gesommeerd zouden deze EZ-scores uitsluitel geven over de EZ van 'de' Nederlandse pers. Nota bene: slechts in deze betekenis - a.h.w. een operationele definitie - zal in de rest van het betoog 'de Nederlandse pers' opgevat (moeten) worden!
4. Er zou rekening gehouden kunnen worden met het verschil in invloed van de diverse kranten bijv. geïndiceerd door de grootte van de dagelijkse oplage. De EZ-score van elk dagblad zou vermenigvuldigd kunnen worden met een factor die de oplagegrootte van het betreffende dagblad in 100.000-tallen aangeeft.
5. Zijn de analyse-eenheden (de zaken waarover men uitspraken wil doen) dagbladen, dan kan men als waarnemingseenheden berichten nemen. Men

kan genuanceerder werken door de in de berichten geponeerde argumenten of gedane uitspraken pro en contra te nemen, waardoor tevens een eenduidiger rubricering mogelijk is. Immers hoe moet men een artikel kwalificeren dat zegt het natuurlijk te betreuren wat de Tjechische overheid doet m.b.t. C77 maar vervolgens deze uitspraak laat ondergaan in één grote stroom verwijten gericht tegen het Westen of opmerkingen vol begrip voor het standpunt van de Tjechische overheid? ⁵⁾

Om een konsekwentie van het pluralisme van de Nederlandse pers aan te geven, kan er op gewezen worden dat een blad als *de Waarheid* de te sommeren Nederlandse EZ-score in een voor Oosteuropese leiders positieve richting duwt; haar afzonderlijke score zal nl. eerder nul of zelfs negatief zijn dan positief. Bekijken we wat een kritische houding betekent, dan wordt dit beeld versterkt.

WAT IS EEN KRITISCHE PERS?

Een kritische houding blijkt pas wanneer men kritisch is over de volle breedte, en dus als men ook kritisch is t.a.v. toestanden en ontwikkelingen binnen de eigen sfeer en vervolgens de kritiek niet 'binnenskamers' houdt maar openbaar maakt. *Men zal dan ook de Nederlandse berichtgeving over C77 moeten vergelijken met de berichtgeving over een met C77 te vergelijken geval in het Westen zelf.* Als het gaat om het waarmaken van een democratisch-rechtsstaatljke grondwet en/of naleving van de twee sinds begin 1976 in werking getreden internationale verdragen inzake mensenrechten of de bepalingen van de Slotact van Helsinki, en hierin kunnen de doelstellingen van C77 herkend worden, dan valt te wijzen op een aantal vergelijkbare voorbeelden in het Westen, waar ik er voor de eenvoud van het betoog slechts één uitticht: het Westduitse '*Radikalerlasz*' (= RE) en de berichtgeving daarover in de Nederlandse pers.

Vast staat dat sommige kranten, de één meer dan de ander, 'écht' kritisch zijn, d.w.z. dat noch het Tjechische optreden inzake C77 noch het Westduitse overheidsoptreden tegen de zgn. radicalen van kritiek of 'negatieve' berichtgeving verschoond blijft.

EEN 'EENZIJDIGHEIDSMaat': EEN TWEEDE STAP

Verwerkt men bedoeld kriticisme in een nieuwe, meer correcte, EZ-maat, dan zou een kritiek op basis van cijfers zoals aangedragen in *de Volkskrant* wel eens volledig ongegrond kunnen blijken. Stel nl. dat over januari 1977 de Nederlandse pers 75% van de artikelen over West-Duitsland (= BRD) aan het RE zou hebben gewijd, en wel kritisch t.a.v. het overheidsbeleid en/of sympathiek tegenover de radicalen. Van eenzijdige berichtgeving ten nadele van de CSSR t.o.v. *westerse landen zoals de BRD* zou dan geen sprake zijn. Wanneer men het recursiverende weglaat dan verandert het beeld en zouden de Oosteuropese leiders gelijk hebben. Maar kritiek op eenzijdigheid kan niet in alle ernst

inhouden dat men eenzijdigheid alleen t.a.v. zichzelf waarneemt. Daarmee sluit ik het verweer uit dat men accoord zou gaan met een overwegend kritische houding t.a.v. westerse landen zoals de BRD, en alleen laakbare eenzijdigheid zou waarnemen bij de Nederlandse pers als op dezelfde kritische manier over soortgelijke verschijnselen in de CSSR bericht wordt. Oosteuropese leiders zouden een dergelijke houding zeker toejuichen, maar of zij het zouden menen moet betwijfeld worden omdat zij ook wel beseffen dat daarmee ieder gesprek zou ophouden. In wat meer concrete bewoordingen: tegen de waarschijnlijk verhoudingsgewijs eenzijdige berichtgeving inzake C77 en RE van bijv. *de Telegraaf* ($EZ > 0$) zullen zij bezwaar hebben, daarentegen niet tegen de waarschijnlijk tegengesteld eenzijdige berichtgeving ($EZ < 0$) van een blad als *de Waarheid*. Dat de hele Nederlandse pers op een manier zou moeten berichten als *de Waarheid* kan natuurlijk nooit de bedoeling zijn geweest van Helsinki of welke ontspanning dan ook!

Het een en ander leidt tot de volgende nieuwe EZ-maat:

$$EZ = \frac{1}{2} \left(\frac{C77^+ - C77^-}{CSSR} + \frac{RE^+ - RE^-}{BRD} \right) \dots \dots \dots (II)$$

Daarbij moet het volgende aangetekend worden: ⁶⁾

1. EZ-II neemt waarden aan tussen -1 en +1. Zie ook punt 2 bij EZ-I.
2. Notatie. Zie ook onder punt 1 bij EZ-I. Verder staat RE^+ voor berichtgeving die positief is t.a.v. het Westduitse regeringsbeleid en de gerechtelijke uitspraken inzake zgn. radicalen en/of negatief t.a.v. radicalen. Voor RE^- geldt het tegenovergestelde.

Voor de volledigheid kan opgemerkt worden dat ook een meer kwesties omvattende EZ-maat denkbaar en in onderzoek toe te passen is:

$$EZ = \frac{1}{2(1+i)} \left[\left(\frac{C77^+ - C77^-}{CSSR} + \sum_i^k \frac{Di^+ - Di^-}{comm.land} \right) + \left(\frac{RE^+ - RE^-}{BRD} + \sum_i^k \frac{Kr^- - Kr^+}{west.land} \right) \right] \dots (III)$$

Daarbij kan het volgende aangetekend worden:

1. EZ neemt waarden aan tussen -1 en +1.
2. Di : berichtgeving over *d*issidenten in Oosteuropese landen, waarbij van het aantal positieve berichten (Di^+) t.a.v. dissidenten in een communistisch land het aantal negatieve (Di^-) afgetrokken wordt, en welk totaal vervolgens gedeeld wordt door het totaal van dat land over een bepaalde periode in de Nederlandse pers. Dergelijke proporties bepaalt men van k landen en sommeert men (\sum).
3. Kr : berichtgeving over (linksgeoriënteerde) critici in westerse landen, waarbij van het aantal negatieve berichten, t.a.v. deze critici (Kr^-) het aantal positieve afgetrokken wordt, en welk totaal vervolgens gedeeld wordt door het

totaal van het betreffende westerse land. Er wordt een gelijk aantal (k) westerse landen als communistische landen in de analyse opgenomen.

ENKELE VERWACHTINGEN

Naar mijn mening mogen enkele politieke voorkeuren bij verschillende Nederlandse dagbladen als plausibel aangenomen worden. Zo zal bijv. *de Telegraaf* minstens begrip tonen voor de Westduitse overheid en rondt sympathiek staan tegenover C77. De Tjechische overheid daarentegen en de Westduitse radicalen zullen er bekaaid afkomen. Het tegenovergestelde zal verwacht mogen worden van bijv. *de Waarheid*. EZ-II kan nu *beschrijvenderwijs* 'de Nederlandse pers' in kaart brengen: hoe rechtser een dagblad is, des te positiever zal de EZ-score zijn, en hoe linkser des te negatiever, ofwel *de Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad* zullen relatief sterk positief scoren, *de Waarheid* sterk negatief, terwijl kranten als *de Volkskrant*, *Trouw* en het *NRC/Handelsblad* dichterbij de nul zullen zitten. ⁷⁾

Dit kan ook wat meer toegespitst geformuleerd worden, zonder overigens aan de EZ-scores iets te veranderen. Rechtse kranten zullen vooral positief staan tegenover critici van het staatsocialisme in de socialistische landen zelf, omdat zo iets overkomt als het 'beste bewijs' van het eigen gelijk, nl. dat het socialisme niet deugt, iets wat altijd beweerd is. Dus $C77^+ / CSSR$ hoog en $C77^- / CSSR = \pm 0$. Linkse dagbladen van hun kant zetten het 'beste bewijs' van de verdorvenheid van het westerse systeem extra in het zonnetje. Dus RE^- / BRD hoog, en $RE^+ / BRD = \pm 0$. Voor beide extremen is een negatieve ontwikkeling in het eigen kamp van voorkeur een hinderlijke zaak, met als gevolg dat hier minder en soms minder eenduidig over bericht zal worden dan over het feilen in het altijd bekritiseerde kamp. Dus voor rechts $RE^+ / BRD < C77^+ / CSSR$, en voor links $C77^- / CSSR < RE^- / BRD$.

STORENDE OMSTANDIGHEDEN

Er zijn enkele factoren aan te wijzen die de waarden van EZ-II kunnen flatteren. Zij laten zich moeilijk herleiden tot numerieke grootheden die als correctiecoëfficiënten aan bovenstaande formule(s) toegevoegd zouden kunnen worden. Ik zal ze daarom slechts kwalitatief aanstippen.

1. *De nabijheid* van het bekritiseerde land. In EZ-II is sprake van West-Duitsland en Tjecho-Slowakije. De BRD nu is voor ons letterlijk en figuurlijk dichterbij huis dan de CSSR. Over de CSSR zal m.a.w. minder bericht worden dan over de BRD, omdat de BRD buurland, lid van de EEG, lid van de NAVO en een zeer belangrijke handelspartner is, om nog maar te zwijgen over het vele toerisme dat Nederlanders in West-Duitsland en Westduitsers in Nederland bedrijven. Zou er absoluut (!) in gelijke mate bericht worden over C77 en RE - dit omdat het optreden van de Tjechische overheid minstens even laakbaar is als dat van de Westduitse -, dan zal de verhouding $C77 / CSSR$ groter zijn dan RE / BRD . Oppervlakkig bekeken zou men vervolgens kunnen concluderen dat de pers tendentiever bericht over de CSSR, terwijl die hogere waarde van EZ (want daartoe leidt het) niets

te maken heeft met ideologische voorkeuren of aversies!

2. Het *negativisme* van de westerse pers, zoals dat heet. Voor de westerse c.q. Nederlandse pers, enkele bladen uitgezonderd, is veelal slecht nieuws pas écht nieuws. De pers in een negatieve rol lijkt belangrijker dan in een positieve, zoals te melden dat Liesje met Frans getrouwd is, dat boer Jansen te A er weer zes biggetjes bij heeft, of hoe idyllisch de verhoudingen zijn binnen het gezin van de premier of binnen arbeiders- en boerencollectieven in Kazakstan, China of Cuba. Dit betekent niet dat geen positieve ontwikkelingen belicht worden, maar wel dat men van sensatiezucht getuigen- de verslaggeving op de koop toe moet nemen.

Waar het in dit verband op aan komt is de grote kans dat de Nederlandse pers in meerderheid 'negatiever' zal berichten over de CSSR inzake C77 dan over de BRD inzake het RE, omdat de Tjechische dissidenten i.t.t. Westduitse radicalen zich helemaal geen gehoor kunnen verschaffen in de media, terwijl bovendien in de Westduitse media toch al veel kritiek op het RE te beluisteren valt. De structuur van een staatssocialistisch persstelsel maakt het m.a.w. voor westerse persmedia extra aantrekkelijk juist de 'negatieve' zaken in communistische landen te belichten, en ook om deze reden zal C77/CSSR hoger uitvallen dan RE/BRD. ⁸⁾

SLOT

In het voorgaande heb ik getracht duidelijk te maken, dat de cijfers aangedragen in het door mij gewraakte kranteartikel van geringe waarde zijn als men op grond daarvan de Nederlandse pers eenzijdige berichtgeving meent te kunnen aanwrijven, die ten nadele zou zijn van Oosteuropese landen (c.q. de CSSR) ten opzichte van westerse landen (c.q. de BRD). Als de CSSR in vergelijking met de BRD slechter zou scoren, dan ligt dat, afgezien van enkele storende factoren en de effecten daarvan, niet aan de Nederlandse pers maar aan de Tjechische autoriteiten.

NOTEN

- ¹⁾ Jacques Schmitz in de Volkskrant, 4-3-1977. De aanleiding tot dit kranteartikel vormde het gerechtmakende bezoek aan Praag van minister van der Stoel.
- ²⁾ Absolute cijfers zeggen weinig, relatieve (proporties, percentages) zeggen al meer. De pluraliteit van onze pers met de vele concurrerende bladen kan snel een vertekend beeld geven met absolute cijfers, als men beseft dat alle of nagenoeg alle dagbladen de berichten van de internationale persagenschappen ongewijzigd overnemen.
- ³⁾ Zie bijv. ter karakterisering van een 'vrije pers', L. de Bie, 'Persvrijheid in de DDR'; in: *Massacommunicatie* 5 (1977 febr) 1: p.12. Het 'meerzijdige kriticisme' acht ik overigens wel zo belangrijk omdat een eenzijdig kritische pers de verdenking op zich laadt afhankelijk te zijn van de tegenstanders van diegenen die zij bekritiseert en/of van diegenen met wie zij het roerend eens is. Overigens stel ik 'meerzijdig kritisch' niet gelijk aan 'objectief'; een dagblad of een persoon die 'écht' kritisch is kan zeer subjectief zijn. Waar het om gaat is, of dat blad of die persoon zich opstelt voor en openlijk consequenties verbindt aan voor anderen steekhoudende contra-kritiek.

- 4) De kritiek kan ook een bijdrage betekenen aan discussies over de beheersing van de internationale nieuwsvoorziening door westerse persbureau's en de eenzijdige en negatieve berichtgeving over ontwikkelingslanden door deze agentschappen. Discussies zoals onlangs in Amsterdam waren georganiseerd door het ILET.
- 5) Andere criteria zoals de lengte of ingenomen ruimte, het aantal kolommen, de plaatsing, de hoeveelheid vetgedrukte tekst etc. laaf ik buiten beschouwing.
- 6) Een voor de Tjechische pers vergelijkbare maat zou zijn:

$$EZ^* = \frac{1}{2} \left(\frac{SU/Diss^+ - SU/Diss^-}{USSR} + \frac{RE^+ - RE^-}{BRD} \right)$$

Hierin is alleen het geval dat betrekking heeft op het eigen land, C77 in de CSSR, vervangen door een soortgelijke kwestie in een soortgelijk land. SU/Diss staat voor berichtgeving over burger-initiatieven en dissidentie in de Sovjet-Unie. Ik verwacht een zeer sterk negatieve score van de Tjechische pers over welke periode dan ook, althans verhoudingsgewijs omdat er niet of nauwelijks bericht schijnt te worden over de activiteiten van dissidenten in socialistische buurlanden. SU/Diss⁺ zal gelijk aan nul zijn, net als RE⁺ = 0. Tevens heb ik het vermoeden dat deze score sterker negatief dan de Nederlandse (gesommeerde) score op EZ-II positief zal zijn, hetgeen in strijd zou zijn met de intentieverklaring van Helsinki: de Tjechische pers zou eenzijdiger berichten!

- 7) De vraag is wel wat te verstaan onder 'rechts' en 'links'. Deze termen zouden omschreven moeten worden *onafhankelijk* van zoiets als de houding t.a.v. C77 en RE, teineinde niet in tautologieën te vervallen.
- 8) Een toevallige storende factor is gelegen in het feit dat het om de CSSR gaat, hetgeen door zijn democratische verleden (1918-1938, 1945-1948) en de tot nog toe enige poging ondernomen om het staatsocialisme een 'menschelijk gezicht' te geven (1967/68), waaraan door militair optreden van de overige landen van het Warschau-pact een einde werd gemaakt, meer interesse opwekt in het Westen dan landen als Polen of Roemenië.

ONDERZOEKSVERSLAG

DE INVLOED VAN DE FORD-CARTER TELEVISIE DEBATTEN OP DE PRESIDENTIËLE VOORKEUR VAN DE NEDERLANDSE KIJKER

PROBLEEMSTELLING

Tijdens de campagne van de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 1960 werden voor het eerst rechtstreekse televisiedebatten uitgezonden tussen de twee voornaamste kandidaten, de toen zittende vice-president Richard Nixon en de veel minder bekende senator John Kennedy. De vier "Great Debates" zijn uitvoerig onderzocht naar hun effect op de presidentiële voorkeur van de Amerikaanse kijker. ¹⁾ Daarnaast hebben politieke waarnemers in nabeschouwingen over de campagne van 1960 tal van speculatieve en anecdotische gegevens aangedragen over de mogelijke invloed van de debatten op het verloop van de rest van de verkiezingsstrijd en op de uiteindelijke verkiezingsuitslag. ²⁾ De voornaamste conclusie die uit de literatuur naar voren komt is dat de debatten vermoedelijk de doorslag gegeven hebben bij de overwinning van Kennedy, die de campagne met een grote achterstand begon. In Kennedy's kamp maakte zijn televisie-optreden duidelijk, dat hij een serieus te nemen en capabele democratische kandidaat was die de steun van de Democraten verdiende. In republikeinse kringen was men minder enthousiast over Nixon's prestatie in de debatten. Kennedy zou in de ogen van de Amerikaanse kijker tenminste twee van de vier debatten hebben "gewonnen". Maar misschien was nog belangrijker dat de debatten Kennedy een gelijke standing met Nixon gaven, die door zijn vice-presidentschap onder Eisenhower het image van een ervaren politicus had gekregen. Kennedy's politieke carrière was even lang als die van Nixon, maar had zich uitsluitend binnen de senaat ontwikkeld; zijn bekendheid en zichtbaarheid, ook in eigen kring, was aanmerkelijk geringer dan die van Nixon. Kennedy kreeg

in de debatten de gelegenheid te tonen dat hij wat betreft politieke kennis, politiek inzicht en persoonlijkheid een man was die het ambt van president zou kunnen bekleden. Uiteindelijk werd Kennedy tot president gekozen met de kleinste marge in het totaal aantal uitgebrachte stemmen uit de geschiedenis van de Amerikaanse presidentiële verkiezingen.

De Great Debates werden pas weer herhaald tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezing van 1976. De Amerikaanse televisie zond tijdens de campagne drie rechtstreekse televisiedebatten uit tussen de twee voornaamste kandidaten, de zittende president Gerald Ford en de veel minder bekende gouverneur van Georgia, Jimmy Carter. Alle drie de debatten werden door het NOS programma *Panoramiek* grotendeels op de Nederlandse televisie gebracht, en wel op zondag 26 september, zaterdag 9 oktober en zondag 24 oktober 1976. De afdeling Kijk- en Luisteronderzoek van de NOS onderzocht de invloed van deze *Panoramiek*-uitzendingen op de presidentiële voorkeur van de Nederlandse kijker. Verondersteld werd dat de toenmalige president Ford in Nederland een veel grotere bekendheid genoot dan Georgia's gouverneur Carter aan wie de Nederlandse media niet eerder dan tijdens de verkiezingscampagne aandacht besteedden. Daarom was de *hypothese*, dat de debatten tussen Ford en Carter vooral de qua persoonlijkheid en politieke ideeën minder bekende Carter ten goede zouden komen.

METHODE

Het onderzoek maakte gebruik van het NOS-telefoonenquête-panel dat gedurende het radio- en televisiesizoen 1976-1977 wekelijks gebeld werd ten

behoefte van onderzoek naar radio- en televisieprogramma's. Het panel was een landelijk representatieve steekproef van 515 personen vanaf 12 jaar met telefoon thuis. ³⁾ De ondervraging vond vóór de Amerikaanse verkiezingsdag telefonisch plaats op zaterdag 30 oktober 1976. Die dag werden 433 panelleden bereikt (84%). De volgende twee vragen werden gesteld aan 319 respondenten van 18 jaar en ouder:

1. Over enkele dagen wordt in de Verenigde Staten een nieuwe president gekozen. De voornaamste presidentskandidaten, Ford en Carter, hebben tijdens de verkiezingscampagne drie televisiedebatten gevoerd.

Deze zijn op drie middagen ook op de Nederlandse televisie geweest: zondag 26 september, zaterdag 9 oktober en zondag 24 oktober.

Heeft U naar één of meer van deze uitzendingen over de debatten gekeken? (Zo ja:) Hoeveel heeft u er gezien?

2. Als u zelf vandaag zou mogen stemmen voor president van de Verenigde Staten, voor wie zou u dan stemmen, Ford of Carter?

De tweede vraag was niet voor de uitzending van het eerste debat aan de panelleden gesteld; zodoende was er geen sprake van een voor- en nameting. De invloed van de debatten werd afgemeten aan een vergelijking achteraf tussen kijkers en niet-kijkers. De niet-kijkers fungeerden als quasi-controlegroep die aangaf hoe de presidentiële voorkeur van de kijkers geweest zou zijn indien zij niet gekeken zouden hebben. Een verschil in presidentiële voorkeur tussen kijkers en niet-kijkers werd geïnterpreteerd als het effect van de debatten. De toelaatbaarheid van deze procedure was afhankelijk van het ontbreken van selectief kijkgedrag op basis van (Nederlands) politieke voorkeur. Politieke voorkeur van een kijker zou immers van invloed kunnen zijn op zijn presidentiële voorkeur en op zijn reactie op de debatten. Vier politieke voorkeur-kategorieën werden onderscheiden:

1. Links, aanhangers van PvdA, D'66, PPR, PSP en CPN;
2. Centrum, aanhangers van KVP, CHU, AR/CDA;
3. Rechts, aanhangers van VVD, BP, SGP, RKP, NMP, GPV en DS'70;
4. "Overig", personen die zeiden geen voorkeur te hebben of deze niet wilden meedelen.

Tabel 1: Kijkgedrag m.b.t. de Ford-Carter debatten - naar politieke voorkeur

Tenminste één debat gezien	Politieke voorkeur				
	Links	Centrum	Rechts	Overig	Totaal
Ja	31%	35%	34%	21%	31%
Nee	69	65	66	79	69
	100%	100%	100%	100%	100%
N=	115	81	65	58	319

N.B. - Gehele tabel: $X^2=3.62$, $df=3$, $p>.10$

- Links-Centrum-Rechts: $X^2 = 0.26$, $df = 2$, $p>.10$

- Links + Centrum+Rechts-Overig: $X^2 = 2.80$, $df = 1$, $p = .09$

De politieke voorkeur van de panelleden was eerder in het enquête-seizoen gemeten door middel van de vraag op welke partij men zou stemmen indien op dat moment verkiezingen voor de Tweede Kamer zouden worden gehouden.

De invloed van de debatten op de presidentiële voorkeur van de Nederlandse kijker wordt hieronder aangegeven in relatieve daling- en stijgingspercentages. 4)

RESULTATEN

SELECTIEF KIJKGEDRAG

Van alle ondervraagden had 19% één debat gezien, 9% twee debatten en 3% alle drie debatten. Cumulatief zag 31% tenminste één debat: de kijkers (Zie tabel 1.)

Ondervraagden met een politieke voorkeur voor links, centrum of rechts verschilden niet in cumulatief kijkgedrag. Het ontbreken van selectief kijkgedrag naar politieke voorkeur wettigde het gebruik van de niet-kijkers als quasi-controlegroep. 5)

PRESIDENTIËLE VOORKEUR

Na het zien van de debatten koos 44% van alle kijkers voor Ford en 30% voor Carter; de overige 26% sprak geen voorkeur uit. In de quasi-controlegroep van niet-kijkers koos 36% voor Ford en 13% voor Carter; de overige 51% sprak geen voorkeur uit. (Dit verschil in presidentiële voorkeur tussen kijkers en niet-kijkers was statistisch significant). Als gevolg van de debatten vertoonde de steun voor Ford een relatieve stijging van 22% en de steun voor Carter een relatieve stijging van 131%; het aantal personen zonder voorkeur daalde relatief met 49%. (Zie tabel 2.)

De analyses binnen de drie categorieën van politieke voorkeur: links, centrum en rechts, leverden de volgende uitkomsten op. Na het zien van de debatten koos 33% van de linkse kijkers voor Ford en

42% voor Carter; de overige 25% sprak geen voorkeur uit. In de quasi-controlegroep van linkse niet-kijkers koos 41% voor Ford en 11% voor Carter; de overige 48% sprak geen voorkeur uit. (Dit verschil in presidentiële voorkeur tussen linkse kijkers en niet-kijkers was statistisch significant). Als gevolg van de debatten vertoonde de steun van linkse kijkers voor Ford een relatieve daling van 20% en de steun voor Carter een relatieve stijging van 282%; het aantal personen zonder voorkeur daalde relatief met 48%.

Na het zien van de debatten koos 54% van de centrum kijkers voor Ford en 18% voor Carter; de overige 28% sprak geen voorkeur uit. In de quasi-controlegroep van centrum niet-kijkers koos 38% voor Ford en 13% voor Carter; de overige 49% sprak geen voorkeur uit. (Dit verschil in presidentiële voorkeur tussen centrum-kijkers en niet-kijkers was statistisch niet significant). Als gevolg van de debatten vertoonde de steun van centrum-kijkers voor Ford een relatieve stijging van 42% en de steun voor Carter een relatieve stijging van 38%; het aantal personen zonder voorkeur daalde relatief met 43%.

Na het zien van de debatten koos 46% van de rechtse kijkers voor Ford en 36% voor Carter; de overige 18% sprak geen voorkeur uit. In de quasi-controlegroep van rechtse niet-kijkers koos 37% voor Ford en 16% voor Carter; de overige 47% sprak geen voorkeur uit. (Dit verschil in presidentiële voorkeur tussen rechtse kijkers en niet-kijkers was statistisch significant). Als gevolg van de debatten vertoonde de steun van rechtse kijkers voor Ford een relatieve stijging van 24% en de steun voor Carter een relatieve stijging van 125%; het aantal personen zonder politieke voorkeur daalde relatief met 62%.

Tabel 2: Voorkeur voor Ford of Carter - naar kijkgedrag m.b.t. de debatten en politieke voorkeur

Tenminste één debat gezien	Voorkeur				
	Ford	Carter	anders/geen	Totaal	N
TOTAAL					
Ja	44%	30%	26%	100%	99
Nee	36	13	51	100%	220
relatief	+22%	+131%	-49%		
LINKS					
Ja	33%	42%	25%	100%	36
Nee	41	11	48	100	79
relatief	-20%	+282%	-48%		
CENTRUM					
Ja	54%	18%	28%	100%	28
Nee	38	13	49	100	53
relatief	+42%	+38%	-43%		
RECHTS					
Ja	46%	36%	18%	100%	22
Nee	37	16	47	100	43
relatief	+24%	+125%	-62%		

N.B.: Totaal : $X_2 = 20.20$, $df = 2$, $p < .001$
 Links : $X_2 = 14.42$, $df = 2$, $p < .001$
 Centrum: $X_2 = 3.16$, $df = 2$, $p > .10$
 Rechts : $X_2 = 5.95$, $df = 2$, $p = .05$

CONCLUSIE

De *Panoramiek*-uitzendingen van de drie televisiedebatten tussen Ford en Carter hadden een opiniërende werking: als gevolg van de debatten daalde het aantal kijkers zonder presidentiële voorkeur relatief met 49%. Deze opiniërende werking vond plaats ongeacht de politieke voorkeur van de kijker voor links, centrum of rechts.

Vooraf uitdager Jimmy Carter trok profijt van de opinievorming: als gevolg van de debatten vertoonde de steun van de kij-

kers voor Carter een relatieve stijging van 131% tegenover een relatieve stijging voor Ford van 22%. Carter won de meeste steun onder linkse kijkers: hun steun voor Carter vertoonde een relatieve stijging van maar liefst 282%, terwijl de steun voor Ford relatief daalde met 20%. Ook bij rechts georiënteerde kijkers won Carter meer dan Ford: 125% tegenover 24% relatieve stijging in steun. In het politieke centrum kwam de opiniërende werking van de debatten beide kandidaten gelijkelijk ten goede: een relatieve stijging in steun van 42%

voor Ford en van 38% voor Carter. Door de debatten kon Carter zijn achterstand op Ford bij de Nederlandse kijker aanmerkelijk verkleinen. Ford bleef ondanks Carter's winst uit de debatten aan de leiding: de kijkers kozen achteraf voor 44% Ford en 30% Carter.

In hun totaliteit steunden de onderzoeksresultaten de hypothese, dat de debatten vooral ten gunste zouden werken van de relatief onbekende uitdager van de zittende president Ford: de huidige Amerikaanse president Jimmy Carter.

Harold de Bock

Noten:

1) Bijv. Sidney Kraus (ed.), *The Great Debates*, Indiana University Press, 1962

Kurt and Gladys Lang, *Politics and Television*, Chicago: Quadrangle Books, 1968

2) Bijv. Edward W. Chester, *Radio, Television and American Politics*, New York: Sheed and Ward, 1969

Theodore H. White, *The Making of the President 1960*, New York: Atheneum House, 1961.

3) KLO bulletin B76-103 bevat een steekproefverantwoording voor het seizoen 1976-1977. Rapporten R76-165 (NOS telefoonenquête 1975-1976: methodologie en functioneren) en R77-190 (De bereidheid tot deelname aan de NOS telefoonenquête 1976-1977) bevatten uitvoerige analyses m.b.t. participatiebereidheid en wekelijk/cumulatief bereik onder subgroepen uit de Nederlandse bevolking alsmede een evaluatie van de telefoonenquête door de panelleden zelf.

4) Een relatief verschil wordt als volgt berekend:

$$\frac{x\% - y\%}{y\%} \times 100$$

5) Personen in de "overige" politieke voorkeur categorie hadden iets minder naar de debatten gekeken dan de ondervraagden met een politieke voorkeur voor links, centrum of rechts gecombineerd.

KRONIEK

KINDEREN EN TV IN ZWEDEN

Binnen de afdeling Publieks- en Programma-onderzoek van de Zweedse omroep is een onderzoeksgroep "Kinderen" werkzaam die de relaties onderzoekt tussen omroep, kinderen en hun omgeving. De groep bestaat uit zes personen. Door deze groep is een beknopt overzicht samengesteld van recente onderzoeksresultaten.

KIJKGEWOONTES

Bij bijna alle Zweedse kinderen staat televisie in huis. TV is het massamedium dat door de kinderen het meest gebruikt wordt. De kijkduur neemt geleidelijk toe van 3 tot 10,42 jaar, waarna de belangstelling voor televisie aanzienlijk afneemt. Kinderen van drie jaar kijken gemiddeld 8 uur per week televisie, terwijl achtjarigen er meer dan 12 uur aan besteden.

Kleuters kijken het meest in het week-einde. Ofschoon afzonderlijke kinderprogramma's veel publiek trekken, kijken kleuters toch meer naar programma's voor volwassenen dan naar kinderprogramma's. Kleuters kijken niet later dan 21.00 u, althans op doordeweekse dagen. Kinderen van 9-14 jaar daarentegen kijken evenveel laat op de avond als volwassenen.

Deze laatste groep kinderen kijkt gemiddeld 14 uur per week naar de TV. Bij bijzondere gelegenheden echter (bv. Olympische Spelen) kan de TV in deze leeftijdsgroep praktisch elke andere vrijetijdsbesteding wegkonkurreren. De groep is nog wel geïnteresseerd in kinderprogramma's, maar ze kijken het meest naar programma's voor volwassenen, zoals speelfilms, magazines, series, sport en detectives. Ze vermijden nieuws en andere informatieve programma's. De kijkgewoontes van kinderen zijn in hoge mate gelijk aan die van hun ouders. Dat wil echter niet zeggen

dat ouders en kinderen steeds samen kijken. Bepaalde kinderprogramma's worden verondersteld ook ouders te bereiken, maar gewoonlijk kijkt slechts 5 tot 10% van de Zweedse ouders naar een kinderprogramma.

KIJKMOTIVATIE

Kinderen kijken naar de TV voor het amusement en pas op de tweede plaats vanwege de informatie. Veel volwassenen hebben het uitgebreide TV kijken van kinderen en hun konstante voorkeur voor amusementsprogramma's uitgelegd als een teken van escapisme. Maar kinderen zelf geven ander motieven aan. Voor hen is veel belangrijker dat de TV voorziet in verschillende sociale behoeftes: ze krijgen de kans om vertrouwd te raken en zich te identificeren met verschillende TV-personages, ze hebben iets om over te praten en ze krijgen een bepaalde status in de ogen van hun vrienden enz. M.a.w. kinderen kijken zowel TV met het oog op het sociale contact dat het medium zelf verschaft als om hun sociale relaties in het "werkelijke leven" te verbeteren.

MATE VAN BEGRIP

Informatie op een onderhoudende manier brengen wordt ook in veel kinderprogramma's nagestreefd. In verschillende landen is er sprake van concurrentie tussen dit soort programma's op verschillende kanalen en media. In Zweden bestaat er geen concurrentie tussen de beide kanalen, wat de mogelijkheid biedt om een reële kans te geven aan informatieve kinderprogramma's. De ervaring heeft uitgewezen dat eenvoudige en zakelijke informatie op zichzelf interessant kan zijn, gewoon omdat ze gemakkelijk begrepen kan worden.

In het algemeen gesproken ondervinden jongere kinderen tot de leeftijd van zes jaar moeilijkheden bij het waarnemen

van opeenvolgingen van gebeurtenissen. Pas na die leeftijd beginnen ze logisch te denken en zijn ze in staat om verband te leggen tussen gebeurtenissen uit verleden, heden en toekomst en dus beter in staat om TV-films te begrijpen. Ze vinden het dan echter nog steeds moeilijk om volledig onbekende feiten op te nemen, terwijl ze vertrouwde en amusante details veel gemakkelijker opnemen. Kinderen nemen fragmenten van programma's op, maar ze slagen er zelden in een totaalconceptie te vormen. Herhaling van "moeilijker" materiaal helpt zeker wat, maar het effect is bescheiden in vergelijking met het gemak waarmee vertrouwde details worden opgenomen. Onderzoek heeft aangetoond dat nieuw materiaal geleidelijk aan geïntroduceerd moet worden in een vertrouwde kontekst. Ook inleidende samenvattingen kunnen bijdragen aan het begrip van de kinderen.

ONDERTITELING

In het begin van 1970 werden bij wijze van experiment buitenlandse films voor kinderen die 's ochtends werden uitgezonden, voorzien van een tegelijk via de radio gesproken ondertiteling. Veel kijkers maakten gebruik van deze kans om naar de teksten te luisteren en de meeste mensen, zowel volwassenen als kinderen, waren heel tevreden met deze nieuwigheid. In onderzoek werd ook gevonden dat kinderen tot tien jaar meer tekstuele hulp behoeven dan ondertitels alleen.

Verder werd gevonden dat ondertitels duidelijk inferieur zijn in relatie tot het begrijpen van een programma. Ondertitels kunnen zelfs leiden tot een serieus misverstaan van de plot als de kinderen niet de kans krijgen om ze goed te lezen. In Zweden zijn meer dan de helft van de programma's voor kinderen tussen 7 en 12 uit het buitenland afkomstig, omdat het goedkoper is buitenlandse programma's te kopen dan ze zelf te maken. Het ondertitelen van deze programma's is op zijn beurt weer goedkoper dan na-

synchroniseren of het toevoegen van een stem die de ondertitels leest. Mogelijk kan het langer laten zien van ondertitels bijdragen aan een beter begrip, wat nodig is wil men kinderen niet uitsluiten van hun eigen programma's.

BEELDINTERPRETATIE

Het vermogen van kinderen om de inhoud van beelden te interpreteren neemt toe met de leeftijd. Volwassenen hebben geleerd waaraan ze in het beeld aandacht moeten besteden. Maar jonge kinderen laten hun ogen over het hele beeld glijden en blijven gemakkelijk kijken naar een interessant detail dat zich misschien in de hoek van het beeld bevindt. Kinderen hebben zich nog geen regels eigen gemaakt voor het interpreteren van beelden en bij gebrek aan ervaring kunnen ze onvolledige beelden of beelden die overvol informatie zitten zeer verwarrend vinden.

Al heel snel dient het geluid van de TV voor de kinderen als een "leesgids" bij de beelden. Kinderen tot zeven jaar schijnen gevoelig voor elementen in het geluid. Ze verwachten dat datgene wat ze horen (woorden of geluiden) ook op het scherm zal verschijnen.

Ook is gebleken dat kinderen tot zeven jaar geen symbolen begrijpen zoals pijlen e.d. (m.u.v. de meest eenvoudige verkeerstekens) en dat ze het moeilijk vinden om dwarsdoorsneden te begrijpen.

TV ALS PLAATSVERVANGER

Programmamakers erkennen "kansarme" en "achtergestelde" kinderen als een speciale doelgroep, maar deze categorie is moeilijk te omschrijven. Het grootste "voordeel" dat kinderen kunnen hebben zijn andere mensen die tijd, zorg en aandacht aan hen besteden.

Televisie is zoiets als een tweesnijdend zwaard gebleken: aan de ene kant verschaft het zowel kinderen als volwassenen aanzetten en onderwerpen voor gesprek, maar aan de andere kant vergroot

een te intensief gebruik van de TV het risico dat kinderen en volwassenen van elkaar verwijderd raken. De meeste ouders keuren het televisie kijken van hun kinderen goed omdat TV hun zoveel kan leren. Maar deze positieve houding brengt kinderen er soms toe om te denken dat TV voorrang heeft op alles en dat hij het onderbreken van elke activiteit rechtvaardigt. Ook neemt men bewust zijn toevlucht tot TV om de kinderen te kalmeren. De minst belangstellende en meest onzekere ouders hebben de neiging om de televisie veel over te laten nemen: informatie, tijdverdrijf en sociaal contact.

Als volwassenen met de kinderen praten over de programma's die ze gezien hebben, worden de positieve effecten van de TV versterkt en de negatieve effecten afgezwakt. Relatief onzekere en geïsoleerde kinderen die niet middels ouders of anderen eigen normen en attitudes hebben ontwikkeld, zijn het meest bereid om normen en waarden van de TV over te nemen.

IDENTIFIKATIE

Als kinderen zich identificeren met een persoon of een milieu uit een TV-programma houdt dat gewoonlijk in dat ze het beter begrijpen en er meer van leren. Het betekent ook dat ze gemakkelijker de normen en waarden die erin tot uitdrukking komen, aannemen. Er moet echter een onderscheid gemaakt worden tussen "gelijkenis"-identifikatie, het herkennen van zichzelf of zijn eigen situatie, en "wens"-identifikatie, bv. de held willen zijn.

Gelijkenis-identifikatie komt meer voor bij programma's waarin een complexe realiteit weergegeven wordt. Deze identifikatie kan conflicten veroorzaken in de kijker, die het bedoelde effect van de programma kunnen tegenwerken. Zelfs als het kind zichzelf in het programma herkent, kan het een negatieve mening hebben over de persoon waar het zich mee identificeert en gebrek aan motivatie om te denken, voelen en handelen op

een overeenkomstige manier. Wens-identifikatie komt vaker voor m.b.t. meer stereotype programma's, zoals bv. bepaalde amusementsprogramma's. Deze identifikatie brengt vaker programma-effecten teweeg d.w.z. vergroot de kennis of versterkt attitudes of waarden.

HOE WORDEN KINDEREN BEÏNVLOED?

TV heeft maar zelden een direkte of eksklusieve invloed op handelingen of gedrag van het kind, behalve bij impulsen van meer voorbijgaande aard zoals vormen van imitatie. TV heeft wel invloed op de kennis, gevoelens, normen en waarden van het kind. Natuurlijk hebben afzonderlijke programma's zelden een langdurig effect op de meeste kinderen. In het algemeen gesproken echter schijnen zowel informatieve als verstrooiende programma's op den lange duur hoofdzakelijk invloed uit te oefenen op de opvatting die het kind heeft van de wereld buiten het gebied waarmee het persoonlijk ervaring heeft: d.w.z. hoe het leven is buiten gezin en school., over politieke persoonlijkheden en andere landen. M.a.w. het lijkt dat kinderen in onze cultuur worden gesocialiseerd door het gezin, vrienden, school, en massamedia in deels gescheiden levenssferen. Televisie vergroot ook het verlangen van het kind naar een actievare, mobiele, meer stedelijke en op consumptie gerichte levensstijl. De discussie over de invloed van de massamedia op kinderen is vaak beperkt tot de invloed van geweld in de media. De vraag is echter of een meer konsumptief gerichte levensstijl niet leidt tot een konstant gevoel van ontevredenheid en dus tot agressie.

Bron: SR/Audience and Programme Research
Newsletter no. 5, 1976

INGEKOMEN PUBLIKATIES

Audience and Programme Research Department
PRESENTATION OF PROJECTS 1975/76
Sveriges Radio / z.p. z.j. 42 blz., bijl.

Bekkers, W. Damoiseaux, V. Manschot, B. Sterk, R.
NIEUWS OVER ACHTER HET NIEUWS
Utrecht 1977, 177 blz., f 9,-

Belgische Vereniging van Dagbladuitgevers
LA PRESSE/DE PERS no. 93
speciaalnummer: jaarboek 1977
Brussel 1977, 456 blz., ill., tab.

Bond van Adverteerders
JAARVERSLAG 1976
Amsterdam 1977, 36 blz., ledenlijst, bijl.

Bos, B.
INDRUK IN DRUK
'facetten uit het grafisch gebeuren' deel 6
Eindhoven 1977, Lecturis, 32 blz., ill., f 6,-

Cuilenburg, J.J. van
LEZER, KRANT EN POLITIEK
een empirische studie naar nederlandse dagbladen en hun lezers
academisch proefschrift, V.U. Amsterdam
Amsterdam 1977, 325 blz., bijl., lit., ISBN 90 6256 031 8

Dietrich, CH.
DER RUNDFUNK IN AFRIKA ANFANG DER SIEBZIGER JAHRE
Strukturen und Daten, vorwort M. Schmolke
Arbeitsbericht 3, Institut für Publizistik und Kommunikationstheorie
Salzburg 1976, 317 blz., tab., O. Sh. 90,-

Fauconnier, G. Ceulemans, M. Meyssen, H.
RECLAME: BEGELEIDING, VERLEIDING OF MISLEIDING?
analytisch overzicht van de opiniepeilingen over reclame in Europa en de USA
werkdocumenten 7, Centrum voor Communicatiewetenschappen
Leuven 1977, 68 blz., B. fr. 175

Fenger, P. Valkman, O.
ROTTERDAMS KUNSTBELEID, EEN DIAGNOSE
een vooronderzoek t.b.v. een mogelijk herhalingsonderzoek naar de waardering
van de Rotterdamse bevolking voor het aanbod uit de kunstsector
Amsterdam 1977, Boekmansstichting, 54 blz., lit.

Gemeente Apeldoorn
NAAR ONZE MENING... (inspraaknota)
Apeldoorn 1977, afd. voorlichting, 51 blz., bijl.

Gemeente Apeldoorn
WIE DIT LEEST, IS NIET GEK
Apeldoorn 1977, afd. voorlichting, 24 blz.

Haye J. de la, Fasel G., Tijhuis G., de Wolf J.
GEMEENTELIJKE VOORLICHTING EN LOKALE OMROEP

stageverslag Instituut voor Massacommunicatie Nijmegen
Nijmegen 1977, 193 blz., bijl.

Holtrop A., van de Wal E., van Wely B.
VOOR VROUWEN
overdruk uit Trefpunt jan. '77 no. 1
Den Haag 1977, Min. van C.R.M., 64 blz., ill.

Howitt D., Cumberbatch G.
MASSAMEDIA EN GEWELD
Utrecht/Antwerpen 1977, Het Spectrum, 223 blz., f 13,50, ISBN 90 274 5344 6

INFORMATIE, PROPAGANDA, MANIPULATIE
documentatiemap Studium Generale R.U. Groningen
Groningen 1977, 79 blz.

Kempers F.
MEDIABELEID EN MEDIAONDERZOEK
overwegingen betreffende een departementaal onderzoeksbeleid voor de massamedia
Stichting Instituut voor Perswetenschap
Amsterdam 1977, 120 blz., bijl.

Komrij G.
HOREN, ZIEN EN ZWIJGEN
vreugdetranen over de tfeurbuis
Amsterdam 1977, De Arbeiderspers, 214 blz., f 24,50, ISBN 90 295 2706 4

Koole T., Oorburg J., Wartena W.
LOKALE TELEVISIE IN DEVENTER
een experiment-begeleidend onderzoek, soc. inst. Groningen afd. massamedia
Groningen 1976, 283 blz., bijl.

Krzyzanowski M.S.
NEEM NOU HENNY
een beeldverhaal over een werkende jongere
Utrecht 1977, L.O.V.W.J. afd. voorlichting, f 10,-

Maltha D.J.
HANDLEIDING VOOR HET MAKEN VAN SCRIPTIES
Lochem 1977, De Tijdstroom, 148 blz., ill., f 17,-, ISBN 90 6087 542 7

Nobin
INFORMATIENIEUWS
nieuws van Nobin, korte berichten, nieuwe aanwinsten bibliotheek

Noomen G.W.
BEWEREN EN MOTIVEREN
een onderzoek naar de stelligheid van meningen bij kranten en lezers
academisch proefschrift V.U. Amsterdam
Amsterdam 1977, 290 blz., bijl., lit., ISBN 90 6256 031 8

ONDERZOEK
persbulletin van universiteiten en hogescholen
verschijnt iedere 2 maanden

Persraad
JAARVERSLAG OVER 1975
Den Haag 1975, Min. van Crm, 47 blz., bijl., ISBN 90 12 01449 2

Poecke L. van

HET TROUWELOZE MEDIUM

een onderzoek naar de correctieve retoriek van het leesbaarheidsonderzoek
Werkdocumenten 6 Centrum voor Communicatiewetenschappen
Leuven 1976, 127 blz., lit., Bfr. 210

Raad voor de Kunst

JAARVERSLAG 1975

Den Haag 1977, Staatsuitgeverij, 100 blz., bijl., ill., ISBN 90 12 01498 0

ROOS:REGIONALE OMROEP, OVERLEG EN SAMENWERKING

symposium regionale omroep 1976

Amsterdam 1977

Stappers J., Hollander E., Manders H.

VIER EXPERIMENTEN MET LOKALE OMROEP

tweede interimrapportage

Instituut voor Massacommunicatie, Onderzoeksproject Lokale Kabelomroep
Nijmegen 1977, 308 blz., tab.

Stichting Bedrijfsfonds voor de Pers

JAARVERSLAG OVER 1976

Den Haag 1977, Staatsuitgeverij Min. CRM, 54 blz.

Veronica Omroep Organisatie

BELEIDSNOTA RADIO

Hilversum 1977, 8 blz., ill., tab.

Gegevens over de auteur:

Dr. P. van Hauwermeiren is verbonden aan het Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken te Gent.

Drs. R. Smits is verbonden aan de vakgroep Rechtssociologie van de Rijksuniversiteit te Groningen.